

A. Sajti Enikő

A MAGYAR VAGYONOK KISAJÁTÍTÁSA, ÁLLAMOSÍTÁSA JUGOSZLÁVIÁBAN 1945 UTÁN

Az 1941 áprilisában Magyarországhoz visszacsatolt délvidéki területeket²⁹⁸ 1944 őszén a Vörös Hadsereggel karöltve visszafoglalták a Josip Broz Tito vezette partizáncsapatok, így e területek lakossága 1918 óta már harmadjára élte át az impériumváltást. A jugoszláv hadsereg bevonulása után azonnal megkezdődött az új, a Jugoszláv Kommunista Párt hatalmi monopóliumán, a magántulajdon kisajátításán, államosításán és a tervgazdálkodás bevezetésén, az állam „össztőkés” szerepén alapuló szovjet típusú rendszer, a korabeli jugoszláv kifejezéssel élve a „néphatalom” kiépítése. Ez országosan a tulajdonviszonyok radikális átrendezésével, a korábbi tulajdonosi rétegek, valamint a kifejezetten politikai szempontból nevesített csoportok (például a „megszállók és kiszolgálók”, a „fasiszta németek”) kollektív vagyonesztésével járt együtt, amely véleményünk szerint nem nélkülözte a nemzetiségi alapú diszkriminációt, a tőke, a vagyon „délslávósításának”, nacionalizálásának szándékát sem, amely egyértelműen a hatalomkoncentráció, az egypártrendszer kiépítését szolgálta.

Tanulmányomban – a magyar és nemzetközi szakirodalomban először – a jugoszláviai kisajátítások, államosítások bonyolult, szerteágazó történetéből kizárólag a magyar állam, a magyarországi pénzüzetek, nagyvállalatok ipari és pénzügyi érdekeltségeit, valamint a magyar állampolgárok ingó és ingatlan vagyonának sorsát, veszteségeik számszerűsítését, valamint az erre vonatkozó magyar–jugoszláv tárgyalásokat kísérel meg bemutatni magyarországi források, elsősorban a külügyminisztérium és a pénzügyminisztérium vonatkozó iratai alapján. A magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgárok vagyonának kisajátítására, elkobzására és államosítására nem térek ki – ennek feltárása egy nagyobb kutatócsoport többéves munkája lehet majd. A magyar vagyon kifejezést tehát ebben a szűkítő értelemben használom.

A délvidéki területek lakosságának állampolgárságát a visszacsatolt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről szóló 1941. évi XX. törvény szabályozta. Az egyhangúlag elfogadott törvény 4. paragrafusa szerint „A visszacsatolt délvidéki területek lakosai közül azok, akik az 1921. évi július hó 26. napján az akkor érvényes magyar jogszabályok értelmében kétségtelenül magyar állampolgárok voltak és az 1921. XXXIII. törvénycikkbe iktatott trianoni szerződés következtében váltak a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság állampolgáraivá, az 1941. évi április hó 11. napján kezdődő jogi hatállyal magyar állampolgárságukat hatósági intézkedés nélkül visszaserzik, ha az 1931. évi június hó 1. napja, és az 1941. évi június hó 1. napja közötti idő alatt állandóan a visszacsatolt délvidéki területen laktak.

²⁹⁸ A magyar történeti és köznyelvi terminológiában a Délvidék azokat a területeket jelenti (Horvátország nélkül), amelyek a trianoni békeszerződéssel a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz kerültek (Bácska, a Bánát egy része, a baranyai háromszög, Muraköz és a Murán túli területek, 20 551 km²). 1941 áprilisában az elcsatolt területeknek csak mintegy 55%-a, 11 475 km² került vissza Magyarországhoz.

[...] / A jelen § alapján visszaszerzett, illetőleg megszerzett magyar állampolgárságtól a belügyminiszter a jelen törvény hatálybalépésétől számított öt év alatt az 1941. évi április hó 11. napjáig visszanyúló hatállyal megfoszthatja azt, aki az elszakíttóság ideje alatt ellenséges magatartásával a magyar nemzet érdekei ellen súlyosan vétett.²⁹⁹

A statisztikai hivatal 1946-ban készült jelentése szerint a szomszédos országokból kiutasított, onnan bármilyen okból elmenekült 267 340 fő közül 84 880-an érkeztek Jugoszláviából.³⁰⁰ Joggal feltételezzük, hogy szinte kivétel nélkül valamennyien magyar állampolgárok voltak. Mint ismeretes, a fegyverszüneti egyezményben Magyarország kötelezte magát arra, hogy hatályon kívül helyez minden olyan törvényhozást és bekebelezést, amelyet Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia területének Magyarországhoz való csatolására szövegeztek, köztük az 1941. évi XX. törvényt, amely, mint láttuk, tartalmazta az állampolgárságra vonatkozó törvényt is. Ennek végrehajtását jelentette az Ideiglenes Nemzeti Kormány által 1945. március 17-én kibocsátott 526/1945. M.E. számú rendelet, amely hatályon kívül helyezte az 1938 és 1941 közötti visszacsatolásokkal kapcsolatos törvényeket, köztük az állampolgárságra vonatkozó törvényt is.³⁰¹

Az új, 1948. LX. számú törvény 26. paragrafusa szerint „1945. évi január hó 20. napjától kezdődő hatállyal magyar állampolgároknak ismertetnek el azok a volt magyar állampolgárok, akik magyar állampolgárságukat a Moszkvában 1945. évi január hó 20. napján kötött és az 1945. évi V. törvénybe iktatott fegyverszüneti egyezményben említett jogszabályoknak hatályon kívül helyezése következtében veszítették el, ha állandó lakóhelyük mind az 1948. évi január hó 1. napján, mind a jelen törvény hatálybalépésekor Magyarországon volt”. A törvény hatálya kiterjedt az ott említett jogszabályok értelmében a magyar állampolgárságukat elvesztett és hadifogságba esett, elhurcolt (deportált), avagy szocialista (kommunista, szociáldemokrata), fasisztaellenes vagy demokratikus magatartásuk következtében Magyarország területéről eltávozni kényszerült olyan volt magyar állampolgárookra is, akik az 1948. évi január hó 1. napja után, de „a kényszerű távollét okának megszűnésétől” számíthat hat hónapon belül telepedtek le Magyarországon akkori területén.³⁰²

Jugoszlávia már 1944-ben kollektíven megfosztotta állampolgárságától a német kisebbséget (kivéve azokat, akik aktív résztvevői voltak a partizánmozgalomnak), s elűzte területéről azokat a magyar állampolgárokat, akiket 1941 áprilisa után telepítettek a Délvidékre, vagy ez után a dátum után költöztek oda. Sajátosan kitágították tehát a Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény (1945. január 20.) 2. pontjának végrehajtását, amely csak az állami hivatalnokok eltávolítását írta elő, mivel arra kötelezte Magyarországot, hogy „Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia általa megszállt

²⁹⁹ 1000 év törvényei. 1941. évi XX. törvénycikk a visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről [online]. www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8173[2012. 09. 20.]

³⁰⁰ Romániából 97 520 fő, Csehszlovákiából 70 150 fő, Kárpátaljáról 14 840 fő, Ausztriából pedig 30 menekült tartózkodott ekkor Magyarországon. 1947-ben 247 000 menekültet tartottak nyilván. A Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Budapest, 2004, Napvilág Kiadó, 347.

³⁰¹ *Népszava*, 1945. március 29. 5.

³⁰² 1000 év törvényei. 1948. évi LX. törvény a magyar állampolgárságról [online]. www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8342[2012. 09. 10.]

területéről kivonja az összes magyar csapatokat és hivatalnokokat Magyarországra 1937. december 31-e előtt fennállott határai mögé”.³⁰³ Az ő esetleges honosításukat a jugoszláv állampolgárok soraiba tehát eleve kizárták.

A Demokratikus Föderatív Jugoszlávia Ideiglenes Nemzetgyűlése által 1945. augusztus 23-án elfogadott állampolgársági törvény 15. cikkelye lehetővé tette, hogy megfossszák állampolgárságuktól „azoknak a népeknek a tagjait, akiknek államai a háborúban Jugoszlávia ellenségei voltak, s amely államok állampolgárai e háború idején vagy már a háború előtt Jugoszlávia állami és népi érdekeivel ellentétes, illojális magatartásukkal vétettek a jugoszláv állampolgári kötelezettségek ellen”. De meg lehetett fosztani állampolgárságától azt a jugoszláv állampolgárt is, aki a háború alatti vagy utáni tevékenységével külföldön sértette meg Jugoszlávia állami és népi érdekeit, illetve megtagadta állampolgári kötelezettségeinek teljesítését. A honosított állampolgárokat abban az esetben foszthatták meg állampolgárságuktól, ha azt hamis adatokkal szereztek meg, vagy tudatosan hallgattak el fontos körülményeket, vagy a honosításától számított 5 éven belül bíróság ítélte el köztörvényes bűntény, illetve a népi vagy az államérdek megsértése miatt.³⁰⁴ Megfosztották a királyi jugoszláv hadsereg azon tisztjeit és altisztjeit is állampolgárságuktól, akik két hónapon belül nem tértek vissza az országba, és önként külföldön maradtak.³⁰⁵

A 1946. július 5-én a Jugoszláv Föderatív Népi Köztársaság népi parlamentjének elnöksége az időközben elfogadott alkotmányra hivatkozva néhány kiegészítéssel megerősítette az 1945-ös állampolgársági törvényt, az állampolgárságtól történő megfosztás feltételei azonban nem változtak, az 1948. decemberi módosítás sem erre a kérdésre vonatkozott.³⁰⁶ Sajnos még csak megközelítő adatokkal sem rendelkezünk arra vonatkozóan, hány magyar nemzetiségű jugoszláv állampolgárt fosztottak meg állampolgárságától.

A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása kapcsán Magyarországnak nemcsak Jugoszláviával voltak súlyos pénzügyi vitái, hanem Csehszlovákiával és Romániával is.³⁰⁷ Az 1946. évi csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény értelmében a kitelepített magyarok ingatlanjai, amelyek jóval meghaladták a helyükbe települő magyar-

³⁰³ Romsics Ignác szerk.: *A Szövetséges Hatalmak és Magyarország közötti fegyverszüneti egyezmény. Moszkva, 1945. január 20. Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999. I. kötet.* Budapest, 2000, Osiris Kiadó, 379.

³⁰⁴ *Službeni list*, 1945. augusztus 28. 64. sz. 625–626. Ezúton is köszönetet mondok Fodor Istvánnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a jugoszláv *Hivatalos Lap* állampolgárságra vonatkozó példányait.

³⁰⁵ Uo. 625., 628.

³⁰⁶ *Službeni list*, 1946. július 1. 54. sz. 627.; *Službeni list*, 1946. 105. sz. A jugoszláv állampolgárság egységes volt, és jogilag két egyenlő részből, szövetségi és köztársasági állampolgárságból tevődött össze. A jugoszláv állampolgárok ugyanakkor csak egy köztársasági állampolgársággal rendelkezhetek.

³⁰⁷ A csehszlovákiai magyar vagyonok kisajátításának, államosításának történetéről a felvidéki Gaucsik István írt elsőként összefoglaló munkát *A csehszlovákiai magyarság gazdasági státuszvesztése* (Doktori értekezés. Budapest, 2011) címmel. A romániai magyar vagyon kisajátítását pedig Vincze Gábor dolgozta fel, illetve adott közre ezzel kapcsolatban releváns iratokat *Magyar vagyon román kézen Dokumentumok a romániai magyar vállaltok, pénzintézetek második világháború utáni helyzetéről és magyar–román vagyonjogi vitáról* (Csíkszereda, 2000, Teleki László Intézet – Pro-Print Könyvkiadó) címmel. A munka megtalálható az interneten is: <http://www.adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=34>

országi szlovákok hátrahagyott ingatlan vagyonát, a csehszlovák állam tulajdonába mentek át, így ezek értéke „államközi elszámolás tárgyát” képezte, de „méltányos” kártérítés járt volna azoknak is, akiket teljes ingó és ingatlan vagyonuk hátrahagyásával még a lakosságcsere-egyezmény előtt üldöztek el lakóhelyükről. Úgy tűnt, hogy Csehszlovákiával 1949 márciusában sikerül magyar szempontból kedvezően rendezni a vagyoni jogi vitákat. A csehszlovák álláspont megmerevedése miatt azonban az 1949. július 25-ei, ún. Csorba-tói megállapodásban Magyarország lemondott a még fennálló jóvátétel (25,3 millió dollár) és egyéb csehszlovák követelések fejében minden Csehszlovákiával szemben támasztott pénzügyi követeléséről.³⁰⁸ Romániában sajátos formában és jogi keretek között kezdődött meg a magyar állam, állampolgárok és jogi személyek vagyonának román ellenőrzés alá vonása. A szovjet–román fegyverszüneti egyezmény értelmében, amely megtiltotta, hogy Németország, Magyarország és állampolgárai a szövetségesek, azaz a szovjetek engedélye nélkül kivigyék az országból vagyonukat, létrehozták a CASBI-t, az Ellenséges Vagyonokat Kezelő és Felügyelő Pénztárt. A CASBI eredeti célja az volt, hogy megőrizték a Románia területén lévő idegen vagyonokat. A CASBI azonban nemcsak zárta és kezelte a magyar vagyonokat, de messze túllépett eredeti feladatán, és az államosítások előtti időszakban, tehát 1944 és 1948 között a burkolt nacionalizálás legális keretévé vált és fontos szerepet játszott a magyar vagyonok román kézre juttatásában. A bonyolult és hosszan elhúzódó tárgyalások 1953 júliusában azzal zárultak, hogy kölcsönösen lemondtak a másik állam területén volt és jelenleg lévő bármiféle vagyonukról és követeléseikről, valamint a kisajátításokból és államosításokból keletkezett mindenfajta kárukról. A magyar állam nem nyújthatott támogatást állampolgárai számára azon követeléseikhez, „amelyek a másik államnak a szocialista gazdasági rend magvalósítása érdekében tett intézkedéseiből kifolyólag keletkeztek vagy keletkezhetnek”.³⁰⁹ A román–magyar egyezmény esetében igen előnytelen megállapodásról volt szó, hiszen Magyarország lényegesen nagyobb volumenű vagyonról és követelésekről mondott le, mint Románia, amelyet egyéb, hasonló volumenű román követelések nem kompenzáltak.

Jugoszlávia partizánok által elfoglalt területein már a háború alatt országszerte megkezdődött a megszállók és a megszálló erőkkkel együttműködők „ellenséges vagyonának” kisajátítása, azaz kártérítés nélküli elkobzása. A vagyonelkobzás már az új, „forradalmi” jogrend nevében történt,³¹⁰ tehát ettől kezdve a vagyonelkobzást nem kötötték konkrét bűncselekményhez, mint korábban, hanem olyan személyekre, csoportokra is kiterjesztették a vagyonelkobzást, akik politikailag szemben álltak az új hatalommal, vagy politikailag szemben állónak nyilvánították őket. Ilyenek voltak például a háborús bűnösnek és a nép (az állam) ellenségének nyilvánított személyek. Vagyonelkobzási határozatokat egyrészt a katonai bíróságok hozhattak, de a Legfelső Parancsnokság 1942. februári, ún. fočiai határozata értelmében a különböző szintű népfelzabardító bizottságok, azaz a helyi, a községi, a járási, a körzeti népfelzabardító bizottságok és a

³⁰⁸ Honvári József: Magyar jóvátétel a II. világháború után [online]. *Rubikon*, 2012. 3. sz. Onlineplusz. [2012. 09. 29.] http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/magyar_jovattetel_a_2_vilaghaboru_utan

³⁰⁹ Vincze: i. m. 492.

³¹⁰ A „forradalmi jogrend” kialakulásáról lásd Ljubomirka Krkljuš: *Pravna istorija srpskog naroda*. Novi Sad, 2002, Prometej, 563–582.

köztársasági népfelszabadító főbizottságok is. A népfelszabadító bizottságok „a népfelszabadító harc harci bizottságai” voltak, olyan sajátos, ideiglenes hatalmi szervek, amelyek egyszerre gyakorolták az államhatalom minden funkcióját. Sajátos törvényhozói funkciót töltöttek be, rendeleteket, előírásokat, határozatokat hoztak, de a végrehajtó és a bírói hatalmat is e szervek gyakorolták. Képzett jogászok nélkül, gyakorta a helyi lakosság tömeges részvétele mellett, annak nyomására hozták meg ítéleteiket, határozataikat. Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsa (AVNOJ), mint „Jugoszlávia népei népfelszabadító harcának legfőbb politikai testülete” a bizottságoknak ezt a jogát 1944. november 21-én újabb rendelettel erősítette meg.³¹¹

Az AVNOJ 1944. november 21-ei határozatával elkobozták és állami tulajdonná nyilvánították az ellenséges vagytonokat, a német állam és állampolgárainak Jugoszláviában lévő minden vagyonát, a kollektív bűnösség elve alapján a német kisebbség, a háborús bűnösök és segítők (kollaboránsok) ingó és ingatlan vagyonát, tekintet nélkül állampolgárságukra. A „megszálló hatóságok által erőszakkal eltulajdonított” vagytonokat kisajátították, állami igazgatás, illetve zár alá helyezték, s ugyanez volt érvényes „a jelen nem lévő személyek”, vagyis az országot elhagyó vagy emigrációból, deportálásból, hadifogságból stb. haza nem térő személyek vagyonára is. Ez a határozat a Délvidéken például érintette az 1941 és 1944 között ide telepített magyar telepeseket (bukovinai székelyek, csángók, boszniai magyarok, vitézek stb.) is, mivel ezeket a telepítéseket a két világháború közötti jugoszláv, ún. dobrovoljac telepesek ingó és ingatlan vagyonának magyar állam által történt kisajátítására alapozták.³¹²

A háborús nyereség elvételéről szóló 1945. május 29-ei törvény tovább bővítette az elkobzások, államosítások körét,³¹³ az agrárreformról és telepítésekről szóló törvények pedig az ipari vállalatok, üzemek, pénzintézetek, lakóingatlanok, kereskedelmi vállalatok stb. kisajátítása, államosítása mellett ezt a folyamatot kiterjesztette a földtulajdonokra is. Érdemes utalni arra, hogy a 2011. október 6-án életbe lépett szerbiai vagyon-visszaszolgáltatási és kárpótlási törvény 41 (!) olyan rendeletet, törvényt sorol fel, amelyek alapján lehetővé teszik az 1944 ősze után elkobzott, államosított vagyonok restitúcióját, visszaadását.³¹⁴

³¹¹ A fočai határozatok (fočanski propisi) első kiadása megtalálható [2011. október 1.]: http://www.focaci.org/index.php?option=com_content&view=article&id=558&Itemid=123

A vajdasági Zenta Népfelszabadító Bizottságának Jugoszlávia korai hatalmi szerkezetében betöltött szerepét mutatja be Molnár Tibor: *A zentai Várospancsnokság válogatott iratai 1944–1945 – Odabrani spisi Komande grada Senta 1944–1945* (Szeged–Zenta, 2011. /A titói Jugoszlávia levéltári forrásai, 1. – Arhivski izvori Titove Jugoslavije, 1./) című kötet. A királyi Jugoszláviában érvényes, illetve a feldarabolt ország egyes területein a háború alatt hozott jogszabályokat az AVNOJ 1945. február 3-ai határozata érvénytelenítette.

³¹² A. Sajti 2004, 199–234.; Vincze Gábor: A bukovinai székelyek és kisebb moldvai csángó magyar csoportok áttelepítése Magyarországra (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2001. ősz. 141–154.

³¹³ A háború óta keletkezett, 40 000 dinárnál nagyobb vagyonszaporulat háborús nyereségnek számított, de mivel a régi dinárt minden valorizáció nélkül váltották át új dinárrá, azaz 1 régi dinár 1 új dinárnak felelt meg, tényleges vagyonszaporulat nélkül is elkobozhatóvá vált a vagyonok jó része. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) Pénzügyminisztérium (továbbiakban PM) XIX-L-1-o- 76 659/1946. 31. doboz.

³¹⁴ Restitucija–vraćanje oduzete imovine i obeštećenje bivših vlasnika [online]. *Pravni portal*. <http://www.pravniportal.rs/index.php?cat>

A Jugoszláviában kisajátított, államosított, illetve a jugoszláv agrárreform hatálya alá vont magyar javakat a következő csoportokra oszthatjuk: a magyarországi pénzüzetek fiókjai, ipari és kereskedelmi vállalatai, a magyar iparvállalatok ott maradt telepei, a döntően magánszemélyek városi és falusi ingatlanjai, a visszamaradt ingóságok, illetve a különféle jugoszláv jogi és természetes személyekkel szembeni pénzkövetelések (részvények, különböző pénztartozások, elmaradt munkabérek, nyugdíjkövetelések stb.).

A kisajátítások és államosítások 1944–45-ben elsősorban az ipari vállalatokat, a pénzüzeteket és a nagykereskedelmet érintették. Egy 1945-ös ipari összeírás szerint ekkor az ipari vállalatok 82%-a került állami kézbe, s e vállalatok 55%-át kobozták el, 27%-át pedig zár alá vették. Az 1946. december 5-ei államosítási törvény lényegében az addig lezajlott kisajátításokat, elkobzásokat szentesítette. Ennek értelmében, már az új alkotmányra hivatkozva állami tulajdonba mentek át „az általános állami és köztársasági jelentőségű összes magánvállalatok” a törvényben felsorolt 42 ipari ágazatban, a bányaiüzemektől, a villamos művektől kezdve a cukorgyárakon át a szeszfőzdekig, a keményítőt és élesztőt előállító üzemekig. A törvény ugyan bemutatóra szóló államkötvény formájában kilátásba helyezte a kártalanítást, de ennek törvényben megfogalmazott feltételei eleve lehetővé tették a végrehajtás megkerülését. Ha ugyanis a tulajdonosok ellen olyan eljárás folyt, amely a vagyon elkobzását vonhatta maga után, a kártalanítást felfüggesztették, vagy ha a tulajdonosok „megnehezítették” az államosítást, azt a tiltott kereskedésről, spekulációról, illetve a népvagyon és állami kezelés alatt álló vagyonok védelméről szóló törvény szerint felelősségre vonták, ami szintén a kártalanítás megtagadását vonta maga után.³¹⁵ Szántó Zoltán belgrádi magyar követ 1947. május 21-ei jelentésében az államosítási törvény hatása kapcsán joggal fogalmazott így: „a nacionalizálás a gyáripart jóformán teljes egészében érintette.”³¹⁶ Az 1948. április 28-án életbe lépett törvény tovább bővítette az államosítások körét, és annak érvényét kiterjesztette azokra a magánvállalatokra is, „amelyek jellegüknél fogva vagy kapacitásuknál fogva általános jellegűek”, a kórházakra, a szanatóriumokra, a nyilvános és gyógyfürdőkre, a nyomdákra és mozikra is.³¹⁷

A kisajátításokról, államosításokról szóló törvények sorában külön helyet foglal el az a kormányrendelet, amely 1948. augusztus 1-jei keltezéssel, Josip Broz Tito miniszterelnök és Frane Frol igazságügyi miniszter aláírásával, a hivatalos lap (*Službeni list FNRJ*) október 23-ai, 91. számában jelent meg. E rendelet a JSZNK alkotmányának 78. szakasza 2. bekezdésére, a 80. szakasz 2. bekezdésére, valamint a Magyarországgal kötött békeszerződés 29. szakaszára hivatkozva külön is rendelkezett a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén lévő magyar vagyonok jugoszláv állami tulajdonba vételéről. Ez volt az egyetlen olyan törvény, amely kifejezetten a magyar állampolgárok vagyonának kisajátítását rendelte el.

A hagyományos diplomáciai és kapcsolati formák összeomlása miatt a háború végén a délvidéki vagyoneklobzásokról a magyar Ideiglenes Kormány először a fegyverszüneti egyezmény alapján kiutasítottaktól és a menekültektől értesült, de Grósz József

³¹⁵ MOL PM XIX-L-1-k - 120 762/IV.b. - 1948. 33. doboz.

³¹⁶ MOL Külügyminisztérium (továbbiakban KÜM) XIX-J-1-k – Jugoszlávia - 42 171/1947. 35. doboz.

³¹⁷ MOL PM XIX-L-1-k – sz. n./1946. 230. doboz.

kalocsai és bácsi érsek, valamint több határ menti katonai- és rendőrkapitányság is felhívta a kormány figyelmét a kiutasítások embertelen módjára. Grósz érsek 1945 április 30-án kelt, Gyöngyösi János külügyminiszterhez intézett levelében így ír erről: „A Bácska legkülönbözőbb vidékeiről kiutasítottak szóbeli közléséből megállapíthatom, hogy a kiutasítási eljárás szinte mindenhol azonos volt, tehát központi rendelkezés alapján történt: a kiutasítandókat községenként szinte egy időben, meglepetésszerűen összegyűjtötték, éppen csak a rajtuk lévő legszükségesebb ruházat és átlagban 500 P. készpénz elhozatalát engedvén meg. A kiutasítottak lakásait az azokban található összes felszereléssel együtt lezárták és lepecsételték a jugoszláv hatóságok, de sok helyen azonnal elkezdődött a felszerelések széthordása is. Sok ezer teljesen nincstelen magyar érkezett így az ország területére.”³¹⁸ Számos korabeli jegyzőkönyv is fennmaradt, amelyek a kiutasítottak saját esetüket mondták el közvetlenül Magyarországra érkezésük után a magyar hatóságoknak. Vastag Sándor bácsszentiváni (Prigrevica) könyvelő személyes történetéről a Népgondozó Hivatal Menekültügyi Osztályán 1946. június 18-án felvett jegyzőkönyvben ezt olvashatjuk: május 30-án éjjel fegyveres milicisták jelentek meg a lakásán, „felzavartak álmunkból, s a lakást azonnal el kellett hagynunk úgy, ahogy voltunk, s a ruhadarabokat a milicisták utánunk dobálták az ajtón. Annyi időt sem hagytak, hogy a legszükségesebb holmit összecsomagolhattuk volna, sőt a munkából megtakarított pénzem is ott maradt, mivel a lakásomba többé nem mehettem be. [...] Ott maradt ingóságaimról leltárt nem készítettek, ellenben láthattam az ablakon és az ajtón keresztül, amint a milícia tagjai az értékesebb ruhaneműinket zsebeikbe és zubbonyuk alá dugdosták el”.³¹⁹ Kevésbé durván szólították fel lakása elhagyására dr. Gidai Mihály bácsfeketehegyi (Feketić) községi orvost, ám tőle is mindent elkoboztak. Gidai doktor részletes információkkal szolgált a szabadkai „átvonuló szállásról” is, ahol a határon történő átdobásuk előtt két hetet töltöttek. „Egy kétemeletes épületnek szűk udvarán sokszor két-háromezer ember is szorongott mindaddig, ameddig csomagjainkat átvizsgálták, az udvaron szemétdomb volt, s lábaink alatt patkányok szaladgáltak. Az egyetlen ivókút a szemétdombtól 4 méter távolságban volt. Csomagjaink átvizsgálása alkalmával 500 dinár kivételével összes pénzünket elszedték. Orvosi műszereimet nem engedték magammal hozni, csupán azt, ami az orvosi műszertáskába belefért. A rettenetes elszállásolási körülmények akkor változtak meg, amikor egy bizottság jött felülvizsgálni az épületet, s ezek kijelentették, hogy a jugoszláv államnak nem mindegy az, hogy a kiutasítottak miképpen fognak beszámolni az általuk tanúsított bánásmódról. Megszűnt a zsúfoltság, s emberibb módon szállásoltak el bennünket. Később már azt is megengedték, hogy a helybeliek részünkre ételmezt adhassanak”³²⁰ – olvashatjuk a doktor által aláírt jegyzőkönyvben. A szabadkai magyarság segítőkészségéről egyébként többen is megemlékeztek. Kovács Géza tanár, aki egy nagyobb menekült csoport kiutasításának történetét foglalta össze a Menekültügyi Hivatal számára, így fogalmazott: „a szabadkai magyarok segítő akciója elég jól ellátott mindegyikünket étellel.”³²¹

³¹⁸ MOL KÜM XIX - J-1-n – Gyöngyösi János-1945. sz. n. 23. doboz.

³¹⁹ MOL KÜM XIX - J-1-k – Jugoszlávia-30/d.-1564-1946. 51. doboz.

³²⁰ Uo.

³²¹ Uo.

A magyar kormány a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jugoszláv delegációján keresztül, konkrét esetek kapcsán, több alkalommal is kérte Belgrádot, hogy legalább a fegyverszüneti egyezmény értelmében kiutasított tisztviselők ingóságait adják vissza, illetve engedjék meg azok áthozatalát. A jugoszláv kormány az ügyet röviden azzal intézte el 1945. november 25-én kelt válaszában, hogy mivel „azok a magyar tisztviselők, akik a jugoszláv területre a megszállás idején mint a fasiszta központi apparátus tagjai kerültek, nem hoztak magukkal semmit”, számukra tehát nincs mit visszaszolgáltatni. De nem voltak tekintettel azoknak a magyar állampolgároknak a tulajdonára sem, akik nem voltak „a fasiszta központi apparátus” alkalmazottai. Ezek közül most csak egyetlen példát említünk. Özvegy Bauer Ignácné magyar nemzetiségű, bácskossuthfalvai (Stara Moravica) jugoszláv állampolgár és unokaöccse, Duka László magántisztviselő, budapesti lakos, magyar állampolgár esetét. Duka és két testvére nagynénjükkel közösen egy 29 holdas gazdaságot birtokoltak Bácskossuthfalva határában, amit az idős asszony feles bérletbe adott egy bizonyos Kosaras-Fodor István helyi gazdának, akivel az impériumváltás idején egy szálláson, azaz tanyán élt. A földreform során e birtok magyar állampolgárok tulajdonát képező részét is elkobozták, csupán az idős asszony számára, mint jugoszláv állampolgár számára hagytak meg belőle 5 holdat. Tetejében a bérlője feljelentette őt a helyi népi bizottságnál, hogy ruhaneműt rejteget. A hatóságok házkutatást tartottak nála és elvitték minden ágyneműjét, ruhaneműjét, amiből aztán több darab is a bérlőhöz „vándorolt”. Duka László hosszú levélben hívta fel a külügyminiszter figyelmét a velük történt igazságtalanságra, és kérte Gyöngyösi Jánost, hogy a kormány hivatalosan is tiltakozzon ez ellen. Annál is inkább, érvelt, mert véleménye szerint a magyar állampolgárok vagyoni jogi helyzetét csak a békeszerződés ratifikálása után lehet majd rendezni. Mint levelében írta: „Addig is, ha mód kínálkozik rá, úgy legyen szíves a hírek szerint Magyarországgal barátságos magatartást tanúsító jugoszláv hatóságok jóindulatú figyelmét felhívni Nagynénénk esetére, kinek ruháit, holmiját stb., alaptalan rágalom alapján a helyi községi tanács mind elszedte jogtalanul és így kifosztva igazán kegyelemkenyéren él most a faluban a helyi jóéremű ref. lelkész hajlékában. [...] a pedig nyilván túlbuzgóságból elvett kis 14 és fél hold földcsékjét ítélik neki vissza.”³²² A külügyminisztérium, ha nem is az elkobzott ruhák ügyében, de a föld elvétele miatt felvilágosítást kért a SZEB jugoszláv delegációjától. A jugoszlávok röviden annyit válaszoltak, hogy Bauer Ignácné jugoszláv állampolgár birtokát valóban kisajátították, „Duka László tulajdonjoga a földbirtok egy részére nem volt telekkönyvileg megállapítható és az illetékes hatóságok rendelkezésére nem állnak okmányok, amelyekből a tulajdonjog megállapítható volna.”³²³ Később azzal érveltek, hogy a békeszerződés előtt „korai” az egyes konkrét esetek megoldása. A „kérdéskomplexum rendezésével a békeszerződés ratifikálása után hajlandó foglalkozni (ti. a jugoszláv kormány – S. E.), amikor is a Jugoszláviában lévő magyar vagyoni jogi viszonya, magyar állampolgárok jogosítványai és egyéb érdekeltségüknek rendezésére az egész kérdést felölelő intézkedésnek kellene történnie” – olvashatjuk Szántó követ egyik ezzel kapcsolatos feljegyzésében.³²⁴ A

³²² MOL KÜM XIX-J-1-k – Jugoszlávia-23/g-103 736/1947. 39. doboz.

³²³ Uo.

³²⁴ MOL KÜM XIX-J-1-j – Jugoszlávia-23/g-269/1948. 27. doboz.

magyar kormány ugyan tisztában volt azzal, hogy a fennálló nemzetközi jogi szabályok értelmében a jugoszláv államosítási törvény rendelkezései miatt állampolgárai nevében teljes kártérítést igényelhetne, de tartani lehetett attól, hogy ezt Jugoszlávia a Magyarországgal szembeni háborús követeléseinek kielégítésére foglalná le. Arról nem is szólva, hogy Magyarország is hasonló államosítási törvényeket hozott ebben az időben.³²⁵ Ezért, érveltek a pénzügyminisztérium szakértői, a kormány „ne az általános nemzetközi jogszabályokra való hivatkozással, hanem barátságos úton, a két állam között fennálló jó viszonyra, valamint a kielégítendő gazdasági kapcsolatokra utalással próbálja érvényesíteni”³²⁶ állampolgárai vagyoni követeléseit. Tehát egyelőre abban bíztak, hogy a két ország között kibontakozó „kedvező atmoszférában” sikerül majd rendezni ezt a kérdést.

De nemcsak a magyar állampolgárokat érték sérelmek, a magyar érdekeltségű pénzintézetek helyzete is komoly aggodalomra adott okot. Egyre több hír érkezett Budapestre ezek kisajátításáról, vagyonuk elkobzásáról, a korábbi működésüket lehetetlenné tevő intézkedésekről, illetve a pénzintézeti, vállalati és egyéb gazdasági vezetők ellen különböző vádakkal (háborús bűnösség, kollaboráció, háborús nyereség eltitkolása stb.) indított perekről.

A trianoni szerződéssel a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területeken fejlett magyar pénzintézeti hálózat volt.³²⁷ 1920-ban hetvenhét részvénytársasági alapon működő pénzintézet, három budapesti bank négy fiókintézete és három szövetkezeti pénzintézet működött (Horvátország nélkül számolva). Az önálló vagy affiliációs (fiók) pénzintézetek 73%-a ment tönkre a jugoszláv királyság időszakában. Az 1941-es visszacsatoláskor a Bácskában 75, a Muravidéken és a Muraközben 8, azaz összesen 83 hitelintézet volt. A részvényesek, az igazgatóságok és a tisztviselők nemzetiségi hovatartozása szerint a korabeli kormányzati statisztika ebből 25-öt minősített magyarnak, 15-öt szerbnek és 10-et németnek és 1-et szlováknak.³²⁸

Az AVNOJ 1944. december 30-ai, I/420. sz. határozata intézkedett először az állami pénzügyi igazgatás, azaz a magánbankok és hitelszövetkezet feletti állami ellenőrzés megszervezéséről. Ezt a határozatot még számos rendelet és törvény követte, amelyek célja a pénzügyi szféra feletti teljes állami ellenőrzés megszerzése volt. Egy 1945. november 17-én kelt törvény például minden külföldi pénzintézetet magánpénzügyintézetnek minősített, amelyeknek működési engedélyért kellett folyamodnia. Ezt a kérvényt minden magyar hitelintézet beadta, bár a kényszerigazgatás alá helyezett intézmények eleve nem is folyamodhattak engedélyért. Így tett a Magyar Általános Hitelbank szabadkai és fiúmei fiókintézete is, bár eleve nem folyamodhatott volna működési engedélyért, mivel a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság kényszerigazgatót nevezett ki az élére. Fellebbezésüket azzal utasították el, hogy akik a működési engedélyre vonatkozó kérvényt beadták, már nincsenek hivatalban, fellebbezési jogukat tehát elvesztették.

³²⁵ Magyarország háború utáni helyzetére, az államosításokra, a magyar kormányok gazdaságpolitikájára lásd újabban Gyarmati György *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon 1945–1956* (Budapest, 2011, ÁBTL–Rubikon) című monográfiáját.

³²⁶ MOL PM XIX-L-1-k - sz. n. 228. doboz.

³²⁷ MOL PM XIX-L-1-k-szn. 33. doboz.

³²⁸ Uo.

Működésüket az is lehetetlenné tette, hogy megtiltottak mindenféle kapcsolatot a fiókintézetek és az anyaintézetek között.³²⁹ A szabadkai fiókintézet elkobzását a jugoszláv fél azzal indokolta, hogy azt a háború alatt létesítették, s a Hitelbank átvette a kollaboráció címén már elkobzott zágrábi Horvát Általános Hitelbank szabadkai fiókját. A Horvát Általános Hitelbank elkobzását pedig azzal magyarázták, hogy „a részvényesek a vagyonukkal felelnek azon személyek munkájáért és bűncselekménye-
iért, akiket megbíztak vállalataik vezetésével, és miután ezen vállalatok a háború alatt a megszállóknak dolgoztak a nép ellen, és ezzel hasznot hajtottak a részvényeseknek és a tulajdonosoknak, úgy helyes, hogy most az anyagi károkat is viseljék ezen vállalatok ilyen működéséért és ügyviteléért.”³³⁰ Az elkobzást a Hitelbank 1945. augusztus 10-én arra hivatkozva fellebbezte meg, hogy a szabadkai fiókot 1905-ben hozták létre, bár vagyonukat 1925-ben egy jugoszláv érdekeltségű banknak voltak kénytelenek átadni. Fellebbezésüket a jugoszláv hatóságok „tárgyaltalannak” minősítették. A magyar kormány ezt törvénytelennek minősítette, s a szabadkai fiók kártalanítási ügyét is igyekezett az 1948 januárjában, februárjában Budapesten tartott pénzügyi tárgyalásokon tisztázni. Azt javasolták, hogy „egyoldalúan vonják le” a jugoszlávok által követelt vagyoni kártérítés összegéből. De nem járt jobban a Nagybecskereki Takarékpénztár, a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. és a Kalocsai Egyházmegyei Takarékpénztár szabadkai fiókintézete, a Szabadkai Takarékpénztár Rt. sem.³³¹

1946. szeptember 9-én a külügyminisztérium értekezletet hívott össze, amelyen a Pénzügyintézetek Központja, a Magyar Nemzeti Bank, a Jótételek Hivatala és a Gyárosok Országos Szövetsége (GYOSZ) vett részt. A megbeszélést a GYOSZ kezdeményezte, mivel újabb hírek érkeztek a Jugoszláviában lévő magyar érdekeltségű vállalatok elkobzásáról és vezetőik perbe fogásáról, többek között a kapacitás és technikai felszereltségét tekintve a világ élvonalába tartozó nagybecskereki cukorgyár elkobzásáról is. A Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank érdekeltségébe tartozó cukorgyár vezetőit 1946. július 22-én a németekkel történő kollaborálás címén 1-től 8 évig tartó szabadságvesztésre ítélték, mivel, úgy mond, a gyár termelésének több mint 25%-át szállították a német hadsereg számára. Hasonló sorsra jutott az ugyancsak e bank érdekeltségébe tartozó zágrábi Etelka Kábelgyár is. Az értekezletről készített feljegyzés szerint a résztvevők mind a nagybecskereki cukorgyár, mind pedig a zágrábi Etelka Kábelgyár elkobzását és vezetőinek perbe fogását „igazságtalannak” tartották, mivel a gyár vezetői mindent megtettek, hogy „megakadályozzák a vállalatok német kézre juttatását és megőrizték állagát”.³³² Szondy Viktor miniszteri osztályfőnök a külügyminisztérium részéről azt javasolta, hogy „tegyék függőbe” a vagyoni kérdéseket, mivel még folynak a béketárgyalások. A vállalati vezetők ügyében pedig, mondta, a helyzet „még rosszabb”, mivel a fegyverszüneti egyezmény értelmében a háborús bűncselekménnyel vádolt személyek ügyét a kormánynak elő kell segítenie. Rittinger Imre, a Pénzügyintézetek Központjának igazgatója „egy általános tiltakozás” lehetőségét vetette fel, de felmerült az is, hogy egy hamarosan Jugoszláviába utazó delegáció „folytasson tájékozódó jellegű nem hivatalos tárgyalásokat” a magyar érdekeltségű vállalatok ügyében. Végül úgy határoztak, hogy „általános

³²⁹ Uo. 02 344/194, 40 633/1948. 39. doboz. MOL PM XIX-L-1-o - 76 659/1946. 31. doboz.

³³⁰ Uo. 40 633/1948. 39. doboz.

³³¹ Uo.; 42 397/1948, 42 523/1948. 39. doboz.

³³² MOL PM XIX-L-1-o - 76 659/1946. és 74 499/1946. 31. doboz.

jellegű tiltakozással” fordulnak az ügyben a jugoszláv kormányhoz, amelyet a később meginduló gazdasági tárgyalások során „célszerűen” tudnak majd felhasználni. Szondy ígéretet tett arra, hogy a külügy megfontolás tárgyává teszi, hogy egyes személyek vagyoni ügyeivel is foglalkozzon, illetve utasítani fogja a hamarosan Belgrádba utazó kereskedelmi delegáció tagjait, hogy „azok tájékozódó tárgyalásokat folytassanak mind a magyar érdekeltségek, mind pedig az elítéltek egyéni ügyeiben”. Végül a résztvevők megállapodtak abban, hogy a GYOSZ az elkobzott ipari vállalatokra vonatkozó adatokat, a pénzügyminisztérium pedig a pénzügyintézetek adatait gyűjti össze.³³³

1946. szeptember 10-én a külügyminisztérium valóban szóbeli jegyzéket intézett a SZEB jugoszláv delegációjához a Magyarországon bejegyzett cégek jugoszláviai telepeinek és fióktételeinek vezetői ellen kollaboráció vádja címén indított eljárások miatt, bár a jegyzék nem nevezte meg konkrétan, kikről is van szó. A kisgazdapárti Nagy Ferenc vezette kormány annak alapján emelt óvást a vagyoneklobzások ellen, hogy „a magyar állampolgárságú természetes személyek és magyar jogi személyek Jugoszláviában fekvő javainak, jogainak és érdekeinek sorsát a békeszerződés van hivatva rendezni, a szóban forgó jugoszláv rendszabályok pedig ennek a rendelkezésnek elébe vágnak”. Azt a magyar kormány sem vonja kétségbe, folytatódik a jegyzék, hogy a magyar tulajdonú vállalatok vezetőit is felelősségre vonják háborús bűnösség miatt, de igen messzemenő és jogilag helyt nem álló rendszabálynak tartják, ha „magyar jogi személyek vagyont az ottani vállalati vezetők esetleges bűnössége folytán elkoboznak”. Azt is kifogásolták, hogy a vállalati vezetők „túlnyomó része” ellen védelem nélkül folytatták le az eljárást, s olyan személyeket is háborús bűnösnek mondtak ki, „akik a maguk részéről mindent megtettek, hogy a vállalat tulajdonában lévő üzemek minél kisebb mértékben álljanak a megszállók rendelkezésére”.³³⁴

Az 1946. szeptemberi értekezlet után a jugoszláviai magyar vagyonok külön összeírása is megkezdődött, köztük a magyar érdekeltségű ipari és kereskedelmi vállalatok, és a Jugoszláviában lévő magyar pénzügyintézetek vállalati érdekeltségeiről is próbálták áttekintést szerezni. Egy 1946 őszen készült statisztikai összesítés például 71 különböző nagyságú vállalatot sorolt fel, amely listán a tulajdonos nevét hol feltüntették, hol pedig nem. Elkobozták például Szabadkán Nagy István 20 munkást foglalkoztató tézstaüzemét, egy temerini gyógyszertárat, Kovács Sándor óbecsei textilkereskedését, a csáktornyai szikvízüzemet és a Granev fivérek harisnyagyárát, téglagyárát és gyarmatáru-nagykereskedését, a martonosi paprikamalmot, Horgoson Juhász Sándor vendéglőjét, Topolyán Pesti Lajos fodrászüzletét. Ugyanezen a listán szerepel még a teljesség igénye nélkül az újvidéki Agricola Gépkereskedelmi Rt., az apatini kendergyár, az újverbászi Bácskai Cukorgyár Rt., a nagybecskereki cukorgyár, a vajszkai Bogyáni Kenderipari Rt., a hódási Honi Fonó- és Kötélgár Rt., egy zombori tejüzem, egy belgrádi asztalosüzem, a szabadkai Závor Lajos textilüzlete stb.³³⁵ Ez azonban kezdetben még csak részleges, „reprezentatív adatgyűjtésen” alapuló, nem teljes összeírás maradt. Mint a pénzügyminisztérium külföldön károsultak ügyosztályának 1948. április 30-án kelt feljegyzésében olvashatjuk: az ügyosztályhoz április

³³³ MOL PM XIX-L - 1-o - 76 659/1946. 31. doboz.

³³⁴ Uo. sz.n., valamint MOL PM XIX-L-1-k - 293 981/IV.b./1948. 33. doboz.

³³⁵ MOL PM XIX-L-1-k-41 824/4-1946. 31. doboz.

végéig 587 bejelentés érkezett, a jelentések „nagy része az ott szolgálatot teljesítő és kiutasított tisztviselők hátrahagyott berendezési tárgyairól szól. Ezenkívül természetesen nagy értéket képviselő mezőgazdasági ingatlan, ház és egyéb vagyon szerepel a bejelentésekben”.³³⁶ A kisajátítások nem kímélték a magyar alapítványi vagyonokat sem, így például a nagybecskereki Messinger Karolin magyar Iskolához Alapítványt sem, amelynek a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség volt a kezelője.³³⁷

A külföldi vagyonok megcsapolását szolgálta a jugoszláv kormány 1946. június 21-ei rendelete is, amely előírta, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén a jövőben csak névre szóló részvényeket szabad kibocsátani, a korábban kibocsátott, bemutatóra szóló jugoszláv részvényeket pedig névre szóló részvényekké kell átalakítani. A külföldön lévő, bemutatóra szóló jugoszláv részvényeket a rendelet értelmében hat hónapon belül a JSZNK külképviseleténél, illetőleg a külképviseletek által kijelölt letéti helyeken kellett letétbe helyezni. A beszolgáltatott részvényeket a jugoszláv külképviseletek a határidő lejártától számított egy hónapon belül voltak kötelesek a jugoszláv állami jelzálogbanknak megküldeni, az átalakításra pedig a rendelet további 5 hónapi határidőt szabott. A be nem szolgáltatott részvények automatikusan a jugoszláv államra szálltak.

E rendelet magyarországi végrehajtása kapcsán a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete úgy döntött, hogy a letétbe helyezést a magyarországi pénzügyintézetek „a káros jogkövetkezmények elkerülése érdekében” fogatosítani fogják, de a letétbe helyezési kötelezettség teljesítését vagy nem teljesítését az érdekelték szabad elhatározására bízták. A Magyar Nemzeti Bank a részvények kiküldéséhez szükséges devizajogi engedélyt megadta, de azt ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a beszolgáltatók a kivitt részvények helyébe kiállítandó névre szóló részvények behozatalát öt hónapon belül igazolni kötelesek. A jugoszláv fél jóval a határidő lejárta után sem küldte meg a tulajdonosoknak az átalakított, névre szóló részvényeket. A külügyminisztérium, a pénzügyminiszter javaslatára 1948. szeptember 16-án jegyzékben kérte a jugoszláv kormányt, tájékoztassa őket a késelem okáról, illetve késelem nélkül szolgáltatassák vissza a névre szóló részvényeket birtokosaiknak. Belgrád azzal próbálta a helyzetet magyarázni, hogy „még nem fejeződött be a deponált részvények regisztrálása”. Két évvel a jugoszláv rendelet végrehajtási határidejének lejárta után a pénzügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának vezetője keserűen állapította meg: „nem tételezem fel, hogy újabb diplomáciai jegyzék előbbre vinné az ügyet. A kérdést a Jugoszláviával szemben fennálló egyéb rendezetlen pénzügyi problémákkal együtt nyilvántartom.”³³⁸

³³⁶ MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia - 23/g-269/1948. 27. doboz. A szomszédos államokból átköltözött személyek, valamint vagyonuk és károsodásuk nyilvántartásba vételét a magyar kormány először 1945 őszén rendelte el (8150/1945. sz. ME. rendelet). A jelentkezési kötelezettség érintette az 1938. január 1-je után a trianoni Magyarország területére bármely okból átköltözött személyeket, illetve vagyonuk és az őket ért károk összeírását, amelynek elmulasztásához jogkövetkezményeket fűzött. Az érintettek részletező adatlapot tölthettek ki, amelyeket a Központi Statisztika Hivatal számára kellett megküldeniük. G. Vass István szerk.: *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei. 1944. december 23. – 1947. május 31.* Budapest, 2003, Magyar Országos Levéltár, 444. A rendelet a Magyar Közlöny 1945. szeptember 20-ai, 131. számában jelent meg.

³³⁷ MOL KÜM XIX-J-1-k-17/d -122 627/1948., 126 716/1948., 129 605/1948. 17. doboz.

³³⁸ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g - 43 993/4-1948. 39. doboz.

Budapest annak ellenére, hogy a vagyoni kérdések tisztázása eddig egy tapodtat sem haladt előre, abban reménykedett, hogy a békeszerződés aláírása (1947. február 10.), illetve ratifikálása (1947. június 24.) után a jugoszláv fél valóban hajlandó lesz foglalkozni a kérdéssel. Számítottak arra is, hogy a diplomáciai kapcsolatok 1947 februárjában történő felvétele és magyar–jugoszláv kapcsolatok kedvező alakulása lendítenek majd az ügyön.³³⁹ 1947. október 15-én a pénzügyminisztérium javaslatot terjesztett a minisztertanács elé, hogy a jugoszláviai magyar vagyonok felmérése és a kérdés kétoldalú tárgyalásra történő előkészítése céljából Császár Károly pénzügyi könyvszakértő személyében küldjenek szakértőt Belgrádba. Időközben, 1947 novemberében, dr. Hernádi István, a pénzügyminisztérium külföldi károsultak ügyosztályának vezetője személyesen is tájékozódott Belgrádban, s hazatérte után azt javasolta, egyelőre helyezkedjenek várakozó álláspontra, mivel a komolyabb tárgyalásokhoz most sem lehet a jugoszláv féltől megbízható adatokat beszerezni. Így a minisztertanács 1948. február 12-én úgy döntött, hogy még nem szükséges Császár Károly különmegbízott kiküldése.³⁴⁰

A tárgyalások, amelyek előzményei még 1946 decemberére nyúltak vissza, ennek ellenére februárban megindultak. Ekkor Magyarország és Jugoszlávia megállapodott abban, hogy hat hónapon belül megkezdik azokat a tárgyalásokat, amelyek „a háború alatt keletkezett kölcsönös pénzügyi természetű kötelezettségek rendezésére irányulnak”, vagyis valamennyi követelés kölcsönös rendezését irányozták elő. 1947 nyarán a jugoszláv kormány megerősítette, hogy a közjogi követelések mellett nem zárkózik el magánjogi természetű pénzügyi kérdések és árukövetelések, az értékpapírok visszaadása és a pénzintézetek által behajtott követelések tárgyalása elől sem. A minisztertanács 1948. január 27-én, a Gazdasági Főtanács³⁴¹ előterjesztésében kinevezte a magyar delegáció vezetőjét, dr. Szigeti Gyulát, s felhatalmazta, hogy a

³³⁹ Szántó Zoltán követ 1947. február 4-én, pár nappal a párizsi békeszerződés aláírása előtt adta át megbízólevelét Belgrádban Ivan Ribarnak, a Jugoszláv Föderatív Népköztársaság elnökének. A két ország kapcsolataira lásd Ripp Zoltán: Példaképből ellenség. A magyar kommunisták viszonya Jugoszláviához (in Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János: *A fordulat évei 1947–1949*. Budapest, 1998, 1956-os Intézet, 45–62.), illetve A Sajti Enikő Bűntudat és győztes főlény: a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1944–1947 (in Papp Richárd – Szarka László szerk.: *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, 2008, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 203–210.) című kötetét.

³⁴⁰ *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek napirendi jegyzékei 1947. június 1. – 1950. február 25.* [online]. www.mol.gov.hu/letoltes.php?id=84 [2012. szeptember 19.]; MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-23/g-269/1948. 27. doboz.

³⁴¹ Egyes pénzügyminisztériumi és külügyi iratokban helytelenül, január 26-ai dátummal szerepel a minisztertanács január 27-ei ülése. MOL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-42 397/4-1948. 39. doboz. G. Vass: i. m. 1948. január 27 221/46., 129. A Gazdasági Főtanácsot 1945. november végén hozták létre, titkára a kommunista Vas Zoltán volt. 1949 végén szüntették meg, helyét a Népgazdasági Tanács vette át. A rendkívül széles rendeleti jogkörrel felruházott szervezet feladata az állami szervek gazdasági döntéseinek irányítása volt, s 1945-től 1947-ig, költségvetés híján, az állam pénzkadásainak meghatározása is feladatai közé tartozott. Egyik fontos célja a magántulajdon feletti állami kontroll kiépítése és biztosítása és a gazdaság gyakorlati irányítása volt. Rendeletei megtalálhatók a *Gazdasági Főtanácsi Határozatok Tárában*, amelyet Fajth Tibor szerkesztésében 1947 novembere és 1949 júniusa között adtak ki.

később kijelölendő bizottság tagjaival „informatív jellegű” tárgyalásokat folytasson az időközben Magyarországra érkezett, Milan Ribar jugoszláv pénzügyminisztériumi osztályfőnök vezette jugoszláv delegációval.³⁴² A Gazdasági Főtanács már a tárgyalások során pontosította a magyar delegáció felhatalmazását. Mint az ezzel kapcsolatos 1948. február 17-ei határozatban olvashatjuk: „A Gazdasági Főtanács felhatalmazza a magyar pénzügyi delegációt, hogy a Magyarország és Jugoszlávia között fennálló, 1945. január 20-a előtt keletkezett, illetőleg az 1945. január 20-a előtt Jugoszláviában volt magyar javak tulajdonából folyó magánjogi követelések *bejelentésére és összegszerűségének megállapítására* (kiemelés tőlem – S. E.) vonatkozóan a tárgyalásokat a jugoszláv delegációval folytassa.”³⁴³

Már a tárgyalások kezdetén kiderült, hogy a jugoszláv delegáció álláspontja több ponton is elfogadhatatlan a magyar fél számára. Ilyen volt például a tárgyalandó kérdések köre. Annak ellenére, hogy korábban, az 1946 decemberében Belgrádban folytatott tárgyalásokon a két kormány abban állapodott meg, hogy a háború alatt keletkezett összes kölcsönös pénzügyi természetű kötelezettség rendezéséről fognak tárgyalni, ráadásul hat hónapon belül, most kizárólag egyes, általuk konkrétan felsorolt magánjogi követelésekről voltak csak hajlandók tárgyalásokba bocsátkozni. A jugoszláv „önkéntes takszáció” elfogadásának következménye Valló szerint az lenne, hogy „az egyenleg minden most rendezésre kerülő számottevő követeléskategóriában Magyarországra nézve passzív volna”. Példaként említette, hogy míg pénzügyi vonalon csak a „folyó bankügyletekből” keletkezett követeléseket lennének hajlandók megtárgyalni, mivel ebben a vonatkozásban a magyar követelés jóval meghaladja a jugoszlávokét, addig biztosítói vonalon nemcsak a biztosítási ügyletekből, hanem a biztosítási állományok átvételéből származó követelések rendezéséhez is ragaszkodnának a jugoszlávok, mivel ebben a vonatkozásban az egyenleg magyar vonatkozásban passzív.³⁴⁴ Külön gondot okozott a magyar küldöttség számára az is, hogy Ribar határozottan elutasította az 1945. január 20-a előtt Jugoszlávia területén volt magyar vagyon kisajátításából fakadó kérdések napirendre tűzését, mivel ebben az esetben Magyarország számára „jelentékeny aktívaegyenleg” keletkezne. E kérdés megvitatását a magyar fél sem forszírozta túlságosan, egyrészt azért, mivel Belgrádtól a magyar vagyonokról eddig semmiféle megbízható adatot nem tudtak beszerezni, s egyelőre a vonatkozó magyar összeírások is részlegesek voltak. A pénzügyminisztérium külföldi károsultak ügyosztályára 1948. február elejéig, mivel a bejelentés nem volt kötelező, mindössze 575 kárbejelentés érkezett. Közülük 353 bejelentés elsősorban bizonyos árukészletek, háziállatok, üzleti berendezések és háztartási felszerelések elkobzására vonatkozott, de 3820 kat. hold föld, 234 lakóház, 462 lakás és 53 különböző értékű ipari üzem elkobzásáról is tudomást szereztek. Michaels Károly például zombori szállodájának, Fenyvesi Aladár újvidéki gyárának, Brenner Ferenc

³⁴² 1948. január 27-én a minisztertanács csak a delegáció vezetőjét, dr. Szigeti Gyula miniszteri osztályfőnököt, valamint dr. Valló Józsefet, a pénzügyminisztérium IV. b osztályának tanácsosát nevezte ki. Ezután a Gazdasági Főtanács még öt taggal, egy-egy pénzügyminisztériumi, külügyminisztériumi, iparügyi minisztériumi és a Nemzeti Bankot képviselő szakértővel egészítette ki a magyar delegációt. MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia- 23/g.- 42 397/4-1948. 39. doboz.

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ Uo.

pedig a horvát Általános Hitelbanknál jegyzett 13 000 db részvényének elkobzását jelentette be.³⁴⁵

Amikor a magyar delegáció kérte, hogy a jugoszláv küldöttség továbbítsa kormánya felé azt a magyar kívánságot, hogy oldják fel az információ tilalmát, Ribar határozottan visszautasította mondván, ezt „a magyar kívánságot nem áll módjában kormányához továbbítani”.³⁴⁶ A magyar küldöttség aggályosnak tartotta annak a jugoszláv kérésnek a teljesítését is, hogy a magyar kormány vállaljon garanciát arra, hogy minden általuk felvetett követelést hat hónapon belül teljesítsenek, illetve a más pénznemekben keletkezett követeléseket a Magyar Nemzeti Banknak a kötelezettség keletkezésének napján az illető valutára érvényben volt árfolyamon számoljanak el. Magyarország egyébként, érveltek, a pengő valorizációja tekintetében eddig még egyetlen külföldi viszonylatban sem vállalt általános kötelezettséget, másrészt a magyar adósságok valorizációja „súlyos pozíciófeladást” jelentene, így a Jugoszláviával fennálló magyar követelések fontos kategóriái maradnának ki a rendezésből. Arról nem is szólva, érvelt Valló József a Gazdasági Főtanács számára készített feljegyzésében, hogy Belgrád a két ország közötti elszámolást „a Magyarországgal kötött békeszerződés rendelkezései jövő alkalmazásának bármilyen sérelme nélkül” kívánja rendezni. Ez, olvashatjuk feljegyzésében, „azt a veszélyt rejt magába, hogy a jugoszláv kormány a belgrádi Nemzeti Bankban összpontosítandó összes magyar követeléseket a békeszerződés 29. §-ra hivatkozva lefoglalja”. A magyar vagyonok ilyen címen történő lefoglalása, mint látni fogjuk, nemcsak lehetséges veszély volt, de hamarosan be is következett. A békeszerződés említett pontja ugyanis kimondta: „A Szövetséges és Társult hatalmak mindegyikének jogában áll lefoglalni, visszatartani, felszámolni vagy bármi más intézkedés alá vonni mindazokat a javakat, jogokat és érdekeket, amelyek a jelen Szerződés életbelépésének idején saját területén vannak és Magyarország vagy magyar állampolgárok tulajdonai és az ilyen javakat vagy azoknak jövedelmét tetszés szerint felhasználni azoknak az igényeknek határain belül, amelyek a maga és állampolgárai részéről Magyarországgal vagy magyar állampolgárokkal fennállnak, ideértve a pénzköveteléseket, kivéve mégis azokat az igényeket, amelyek a jelen szerződés más cikkei értelmében kielégítést nyertek. Mindazokat a magyar javakat vagy az ilyenekből származó jövedelmet, amelyek ezeknek az igényeknek összegét meghaladják, vissza kell adni.”³⁴⁷

A jugoszláv delegáció sürgetése ellenére a magyar kormány tartotta magát ahhoz az álláspontjához, hogy csak az összes magánjogi kötelezettségek egyidejű teljesítése jöhet szóba, és a pengőkövetelések valorizációjára a magyar delegáció nem vállalhat kötelezettséget. S bár a tárgyalások során konkrét számok egyik oldal részéről sem hangoztak el, a pénzügyminisztérium belső használatra a Magyar Nemzeti Bankkal elkészíttette az 1945. január 20-a előtti követelések és tartozások megközelítő egyen-

³⁴⁵ MOL PM XIX-L-1-o-szn.-1948. 31. doboz.

³⁴⁶ MOL KÜM XIX-J-1-k -Jugoszlávia- 23/g.- 42 397/4-1948. 39. doboz.

³⁴⁷ *1000 év törvényei. 1947. évi XVIII. törvény a Párisban 1947. évi február hó 10. napján kelt békeszerződés becikkelyezése tárgyában* [online]. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8265> [2012. 09. 27.]

legét. Eszerint a Magyarországgal szemben fennálló jugoszláv követelés teljes összege meghaladta a 71 millió devizapengőt, amelyből mintegy 12 millió devizapengőt tett ki az idegen valutában fennálló követelés. A magyar követeléseket a Nemzeti Bank ekkor nem számszerűsítette, mivel erre vonatkozóan Jugoszláviától nem tudtak hitelt érdemlő adatokat beszerezni, de úgy vélte, ha 1945. január 20-a előtt Jugoszláviában meglévő magyar vagyon elkobzásából eredő magyar követelés értékét is beszámítanák és bevonnák a tárgyalások körébe, úgy „Magyarország javára jelentékeny aktívaegyenleg mutatkoznék”.³⁴⁸ Ha viszont, olvashatjuk Valló tárgyalásokról készített feljegyzésében, „a jugoszláviai magyar javak liquidálásából eredő követelések kizáratnak a rendelkezésből, de az összes egyéb magánjogi követelések megkülönböztetés nélkül figyelembe vétetnek, Magyarország terhére – a Magyar Nemzeti Banktól nyert megközelítő pontosságú adatok szerint – mintegy 35 millió devizapengőt kitevő passzív egyenleg állna elő, amelyek 20%-a valutatarozás”.³⁴⁹

A jugoszláv megállapodástervezettel szemben a magyar delegáció a következő szempontokat kívánta érvényesíteni a magyar követelések rendezésénél: 1. a kölcsönösség és méltányosság a rendezésbe bevont követelések típusai és a végrehajtás szabályozása tekintetében; 2. a rendezésből fakadóan Magyarország gazdasági és devizaterhei ne emelkedjenek olyan mértékben, amely meghaladja az ország teherbíró képességét; 3. nem vállalhatók olyan kötelezettségek, amelyekről más országok esetében a kormány elzárkózott; 4. a szerződés nem prejudikálhatja a békeszerződés gazdasági rendelkezéseinek magyar fél részéről történő értelmezését; 5. az összességében később megállapítandó követelések tényleges kiegyenlítésére csak akkor kerüljön sor, ha a békeszerződés gazdasági jellegű rendelkezéseinek értelmezése kérdésében a két kormány között megállapodás jön létre; 6. a magyar delegáció a pénzkövetelések valorizációja és az idegen valutára szóló követelések behajtására nem vállal kötelezettséget.³⁵⁰ Mivel a tárgyalások nem vezettek eredményre, a delegációk február 28-án abban állapodtak meg, hogy a tárgyalásokat későbbi időpontra halasztják.³⁵¹

A tárgyalások folytatásának egyik fontos előfeltétele kétségkívül az volt, hogy a magyar kormány megbízható adatokat szerezzen egyfelől a magyar állam, másrészt a magyar állampolgárok és jogi személyek jugoszláviai vagyontárgyairól, követeléseiről és érdekeiről, másrészt a jugoszláv állam és állampolgárok Magyarországgal szembeni hasonló vonatkozású adatairól. Mivel Belgrád továbbra sem volt hajlandó semmiféle adatszolgáltatásra, 1948 júliusában a magyar kormány úgy döntött, hogy ezeket az adatokat az érdekelt magyar állampolgárok kötelező adatszolgáltatása, illetve az így nyert adatok statisztikai feldolgozása révén biztosítja. Ekkor már javában folyt, sőt a vége felé közeledett a csehszlovákiai magyar vagyonok és kötelezettségek összeírása, s úgy vélték, ugyanez a pénzügyi szakértői gárda majd el tudja végezni Jugoszlávia vonatkozásában is ezt a feladatot.³⁵²

³⁴⁸ MOL PM XIX-L-1-k - sz.n. /1955. 228. doboz.

³⁴⁹ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g -42 397/4 -1948. 39. doboz.

³⁵⁰ Uo.

³⁵¹ Uo. 43 028/1948. 39. doboz.

³⁵² Uo.

Mint ismeretes, az 1948 elejétől kibontakozó, majd a Tájékoztató Iroda június 28-ai, Jugoszláviát elítélő határozata után nyilvánossá váló, gyorsan eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktus miatt Magyarország és Jugoszlávia eddig jónak mondott, barátsági szerződéssel is megpecsételt kapcsolatai egyik napról a másikra megromlottak.³⁵³ S bár a diplomáciai kapcsolatok megszakítására soha nem került sor, Magyarország sorra mondta fel a megkötött gazdasági egyezményeket. Az 1947. május 11-én megkötött alumíniumipari egyezményt például 1949. június 15-én, az 1947. július 24-én aláírt ötéves gazdasági egyezményt három nappal később, de ugyanerre a sorsa jutottak az egyéves árucseré-forgalmi és a nem árucseré természetű fizetésekre vonatkozó egyezmények is. Nem haladt a békeszerződésben meghatározott kulturális és egyéb restitúciós ügyek végrehajtása sem.³⁵⁴ 1948. augusztus 25-én Magyarország beszüntette a nemzetközi egyezmények által Jugoszlávia felé megszabott jóvátételi kötelezettségek teljesítését is.³⁵⁵ 1949-től a Rajk-per, súlyos fegyveres határkonfliktusok, éles propagandaháború, a határ menti délszláv lakosság kitelepítése és más ügyek valósággal kriminalizálták a két ország viszonyát. A magyar kormány arra hivatkozva, hogy a Rajk-per bebizonyította, hogy Jugoszlávia „már 1947-ben, a magyar–jugoszláv barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezmény megkötésének időpontjában előkészítette a magyar népi demokrácia megdöntésére irányuló tervét, [...] és segítséget nyújtott a Magyar Népköztársaság belső és külső ellenségeinek, sárba taposta a magyar–jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt”, közölte a jugoszláv kormánnyal, hogy 1949. szeptember 30-tól „felmentve érzi magát” a

³⁵³ A kérdésre újabban lásd Vukman Péter: *Moszkvától Londonig. Nagy-Britannia és Jugoszlávia a szovjet–jugoszláv konfliktus idején. 1948–1953.* Szeged, 2011, SZTE; Ripp Zoltán: *Magyarország és Jugoszlávia politikai viszáljának évtizede 1948–1958.* In A. Sajti Enikő szerk.: *Magyarország és a Balkán a XX. században.* Szeged, 2011, JATEPress, 121–136.; A. Sajti Enikő: *Büntudat és győztes főlény: a magyar–jugoszláv kapcsolatok 1944–1947.* In uő: *Büntudat és győztes főlény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok.* Szerkesztette Jeney Zsuzsanna. Szeged, 2010, SZTE Történelm-tudományi Doktori Iskola, 133–144.

³⁵⁴ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-25/c-szn.-1949. 43.doboz; MOL XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/d-367/biz.-1948., 120 341/1948.35. doboz; MOL VKM XIX-J-1-e-177-3. tétel, 256 509/1948. 139. doboz. Magyarország a fegyverszüneti egyezmény, majd a békeszerződés értelmében 1945 óta folyamatosan szolgáltatva vissza azokat a vagyontárgyakat, amelyeket a visszacsatolt, korabeli terminológiával a megszállt déli területekről civilek vagy katonai alakulatok Magyarországra hurcoltak jogtalanul. Ez a restitúciós munka 1948 után megszakadt. A jugoszláv kulturális restitúciós lista mintegy 5000 tárgyat és emellett jelentős levéltári és irattári anyagot sorolt fel. A tárgyalások 1956 szeptemberében folytatódtak, majd az októberi forradalom miatt ismét félbeszakadtak. A tárgyalásokat 1957. október 12-én újították fel, az egyezményt 1958. június 3-án írták alá. Az abban megállapított levéltári és egyéb iratok, mikrofilmek átadására azonban csak két évvel később került sor. MOL KÜM XIX-J-1-j- Jugoszlávia-23/g-szn.-1958. 39. doboz, és 002 017/6/1960. 27. doboz. A Jugoszlávia területére a németek és a nyilasok által elhurcolt magyar javak volumene ennél jóval kisebb volt (a pécsi tűzoltóaktanya felszerelése, 45 tonna villanymotor, 50 tonna nyersolaj, 130 tonna gabona, menőautók stb.), visszaszolgáltatásuk felolvadt az egyéb restitúciós ügyekben. MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-35/KHJ-1947. 39. doboz.

³⁵⁵ A kérdésre bővebben Balogh Sándor – Földesi Margit vál., bevez., jegyz.: *A magyar jóvátétel, és ami mögötte van... 1945–1949. Válogatott dokumentumok.* Budapest, 1998, Napvilág Kiadó, Honvári: i. m.

szerződés kötelezettségei alól.³⁵⁶ 1949-től már csak 15 technikai jellegű megállapodás maradt érvényben a két ország között. Olyanok például, mint a két állam vasúti vonalait összekötő vasszerkezetű hidak karbantartására vonatkozó 1926-os egyezmény, az 1928-ban kötött, gyámsági és gondoksági ügyeket szabályozó egyezmény, de említhetjük az 1947-es légiforgalmi és az 1948 márciusi vízügyi egyezményt is.³⁵⁷

A vitás kérdések tárgyalásos, „kétoldalú baráti megállapodás” keretei között történő rendezésének lehetősége tehát a beláthatatlan jövőbe vezetett. A Tájékoztató Iroda Jugoszláviát elítélő határozata azt is világossá tette, hogy a Szovjetunió véget vetett a jugoszláv vezetők föderációs törekvéseinek is, annak, hogy a két ország közötti vitás kérdéseket esetleg ennek keretein belül oldják majd meg. A jugoszláviai magyar vagyonok rendezése kapcsán ennek lehetősége ugyan nem vetődött fel, de például a kettős birtokosok problémája kapcsán igen. 1948. január 21-én, tehát nem sokkal az ellentétek kirobbanása előtt Szántó Zoltán belgrádi magyar követ felkereste Vladimir Velebit külügyminiszter-helyettest és szóvá tette, hogy a jugoszláv hatóságok még mindig nem teszik lehetővé a kettős birtokosok zavartalan határátlépését. Velebit erre azt válaszolta, hogy a kérdés „közvetett úton” hamarosan megoldódik, mert „rövidesen sor fog kerülni a baráti országok vámuniójának megvalósítására, továbbá a vízumkényszer eltörlésére, ami automatikusan maga után fogja vonni a kettős birtokosok problémájának megoldását is”. Úgy tudom, ez volt az első, s talán az utolsó eset is, hogy kétoldalú problémák megoldását magyar vonatkozásban egy jugoszláv diplomata a leendő föderációval kapcsolta össze.³⁵⁸

1948 őszén újabb fordulatot vett a magyar vagyonok államosítása Jugoszláviában. Mint már a tanulmány elején jeleztem, 1948. augusztus 1-jei dátummal és hatállyal, Josip Broz Tito miniszterelnök, honvédelmi miniszter, Jugoszlávia marsallja és Frane Frol igazságügyi miniszter aláírásával a hivatalos lap október 23-i (!) számában³⁵⁹ megjelent a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén lévő magyar vagyonok állami tulajdonba vételéről szóló kormányrendelet. Mint már utaltam rá, ez az államosítási intézkedés volt az egyetlen, amely kifejezetten a magyar vagyonok államosítására vonatkozott. A rendelet immár az új alkotmány (1946. január 31.) alapján, a Magyarországgal kötött békeszerződés 29. cikkelyére hivatkozva állami tulajdonba vette a magyar állam, a magyar állampolgárok és jogi személyek (egyesületek, társaságok és más jogi személyek) minden vagyonát, jogát és érdekeit. Egyúttal érvénytelennek minősített minden olyan jogi eljárást, amely ezt az állami tulajdonba vételt megakadályozná, és elrendelte e vagyonok, jogok, érdekeltségek összeírását.³⁶⁰ E vagyonok adatait, a telekkönyvi „átkebelezés” céljából a járási és városi népbizottságok végrehajtó bizottságai voltak kötelesek összegyűjteni, a magyar állampolgároknak pedig bűnvádi eljárás terhe mellett bejelentési kötelezettsége volt. A helyi népbizottságok az adatokat a köztársasági munkaügyi minisztériumok felé továbbították, a vagyon kezelői azonban a helyi népbizottságok maradtak.³⁶¹

³⁵⁶ MOL KÜM XIX-J-1-n-1945-89-Rajk László-00 1926-1963. X. 1. 60. doboz.

³⁵⁷ MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-9/a-885/pol.res -1949. 23. doboz.

³⁵⁸ MOL KÜM XIX-J- 4/a - Belgrád - 5/pol.- 1948. 2. doboz.

³⁵⁹ *Službeni list FNRJ*, 1948. október 23. 91. sz.

³⁶⁰ A rendelet magyar nyelvű szövegét lásd MOL KÜM XIX-J-4-a-107/pol.-1948. 3. doboz. A jugoszláv összeírás adatait nem ismerjük.

³⁶¹ MOL PM XIX-L-1-k-64 222-ju/3 -1958. 158. doboz.

A magyar vagyonok államosítására a két ország közötti viszony feszültté válásának időszakában, a jugoszláv követségi alkalmazottak Budapestről történő kiutasításának időszakában, a jótéteti szállítások csökkentésére vonatkozó magyar kérés jugoszláv elutasítása, majd a szállítások magyar részről történő felfüggesztése után, annak retorziójaként került sor. A Jugoszláviával szembeni magyar lépések nyilván nem önálló magyar kezdeményezések voltak, szerves részét képezték Moszkva Belgráddal kapcsolatos politikai játszmájának, így joggal feltételezzük, hogy a magyar jótéteti szállítások felfüggesztésére is szovjet sugallatra került sor.

A magyar kormány álláspontja kezdettől fogva az volt, hogy a békeszerződés 29. cikkelyére (VI. rész, Gazdasági rendelkezések) alapozott jugoszláv államosítás az adott cikk félreértelmezésén alapul, és a békeszerződés megszegése. Ennek kapcsán már korábban is arra az elvi álláspontra helyezkedtek, hogy a 29. cikkben szabályozott eljárás alá csak azok a javak vonhatók, amelyeket bárhol, így Jugoszláviában is mint ellenséges vagyont zár alá vettek. Megjegyezzük, ez az értelmezés lehetővé tette volna a kiutasított magyar köztisztviselők ingó vagyonának áthozatalát, vagy az ezzel kapcsolatos kártérítést is. Mint a külügyminisztérium 1948. november 10-én kelt, a belgrádi követséghez intézett táviratában fogalmazott: „A békeszerződés 29. szakasza csak a hadiállapot miatt kényszerintézkedés alá esett javakra vonatkozik, állami tulajdonba vételt nem tesz lehetővé.”³⁶² Szántó követ szerint a rendelet kibocsátásával a jugoszláv kormány „teljesen új helyzetet teremtett a jótéteti kérdésben”, mivel állami tulajdonba vette a jótéteti összegnél (70 millió dollár) lényegesen nagyobb értéket képviselő magyar javakat. Ezért véleménye szerint a jugoszláv kormány „további jótéteti fizetésekre Magyarországgal szemben nem lehet igénye.”³⁶³ A vita során a jugoszlávok mindvégig azt hangsúlyozták, hogy ez az államosítási törvény „független a jótételtől”, de hogy akkor miért bocsátották ki e speciálisan a magyar javak államosítására vonatkozó rendeletet, azt soha nem magyarázták meg.³⁶⁴ De idézzük magát a békeszerződés vonatkozó cikkét: „A Szövetséges és Társult Hatalmak mindegyikének jogában áll lefoglalni, visszatartani, vagy bármi más intézkedés alá vonni mindazokat a javakat, jogokat és érdekeket, amelyek a jelen Szerződés életbe lépése idején saját területén vannak és Magyarország vagy magyar állampolgárok tulajdonai és az ilyen javakat vagy azoknak jövedelmét tetszés szerint felhasználni azoknak az igényeknek határain belül, amelyek a maga és állampolgárai részéről Magyarországgal vagy magyar állampolgárokkal szemben fennállnak, ideértve a pénzköveteléseket, kivéve mégis azokat az igényeket, amelyek a jelen szerződés más cikkeinek értelmében teljes kielégítést nyertek.” A békeszerződés vonatkozó cikkelye egyúttal kötelezte a magyar kormányt arra, hogy akiknek javait ennek alapján vették el, azokat kártalanítania kell.³⁶⁵

A magyar kormány, mint láttuk, már az 1948. februári tárgyalásokon szembesült azzal a problémával, hogy nincsenek megbízható, számszerű adatai a Jugoszláviában

³⁶² MOL KÜM XIX-J-4/a-Belgrád TÜK-473/biz. 1948. 2. doboz.

³⁶³ MOL KÜM XIX-J-4/a-113/pol.-1948. 3. doboz; MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia-23/g-269-1948. 27. doboz.

³⁶⁴ MOL KÜM XIX-J-1-2. Rejteltáviratok. Belgrád, Bejövő, 1948. november 28.

³⁶⁵ *1000 év törvényei. 1947. évi XVIII. törvény a Párisban...*

maradt magyar vagyonokról. Mivel a jugoszláv hatóságok mereven elzárkóztak az államosításokkal kapcsolatos adatok közlésétől, 1948. július 14-én a pénzügyminisztérium Vásárhelyi István államtitkár vezetésével előkészítette a jugoszláviai magyar vagyonok kötelező bejelentéséről szóló minisztertanácsi rendelettervezetet. A rendelet célja az volt, hogy a csehszlovákiai és romániai magyar vagyonok bejelentésére vonatkozó rendeletekhez hasonlóan, pontos képet adjanak a jugoszláviai magyar javak, érdekeltségek értékéről, mennyiségéről és szerkezetéről. A tervezetet a minisztertanács augusztus 26-án elfogadta. A *Magyar Közlöny* szeptember 2-ai számában megjelent 9080/1948. Korm. számú rendelet büntetőjogi felelősség terhe mellett (kihágás) kötelezővé tette a JSZNK területén lévő, 1945. január 20-a előtt meglévő magyar vagyonok, jogok, érdekeltségek bejelentését függetlenül attól, hogy azok elkobzás, államosítás vagy egyéb kényszerintézkedés alá kerültek. A „magyar vagyonok” fogalma alatt a rendelet a magyar állampolgárságú személyek, a Magyarországon székhellyel bíró jogi személyek, beleértve a magyar állam és az önkormányzatok valamennyi szervét, intézményét, vállalatát és üzemét, továbbá az egyházak, egyházi testületek tulajdonában, birtokában, kezelésében, avagy bármely más címen birtokában volt vagyonokat értette. A rendelet hatálya kiterjedt azokra a személyekre és örökösöikre is, akinek vagyonát még a jugoszláv közigazgatás helyreállítása előtt faji vagy politikai üldöztetés miatt vették el. A bejelentést a szeptember 2-tól számított 30 napon belül, hivatalos felvételi íven a pénzügyminisztérium számvédelmi hitelügyi csoportjához kellett benyújtani. Az űrlapok kitöltését részletes kitöltési útmutató segítette.³⁶⁶

A kormány, hasonlóan a csehszlovákiai összeíráshoz, igyekezett minél szélesebb körben, „nyílt formában” felhívni az érintettek figyelmét a rendeletre. míg a romániai magyar vagyonok számbavétele ún. belső összeírással történt. A napilapokban, a falvakban dobolással, illetve rádió útján tették közzé az összeírási rendeletet, a külügyminisztérium pedig körlevélben hívta fel a követségek figyelmét. A belgrádi követség kérésére meghosszabbították a határidőt, mivel az eredeti határidőre Jugoszlávia területéről mindössze 4 magyar állampolgár tett bejelentést, de a külföldi követségek útján még így is mindössze 24 bejelentés érkezett (Belgiumból például egy), míg a bejelentések összes száma 8500 volt.

Az adatok feldolgozását megfeszített tempóban végezték, mivel a külügyminisztérium kérésére 1949. január 1-jéig be kellett volna fejezni, ami kissé később, február elejére sikerült is. A beérkezett adatok feldolgozását, összesítését a pénzügyminisztérium IV/b, nemzetközi pénzügyi főosztálya végezte.³⁶⁷ A munkát a csehszlovák vagyonösszeírásban tapasztalatot szerzett pénzügyi szakértői gárdára próbálták bízni, ez azonban csak részben sikerült, így „begyakorolatlan külső alkalmi munkaerőt” is igénybe kellett venniük. Tovább nehezítette a munkát, hogy a bejelentések „nagyobbik részénél” az adatközlés annyira hiányos volt, hogy postai úton hiánypótlást kellett kérni. A különböző okok miatt hiányos, sok esetben használhatatlan, illetve késedelmesen beérkezett adatok miatt a beérkezett 8500 bejelentésből a jugoszláviai magyar javak értékéről készített összegzés csak 8303 bejelentés adatait tartalmazta.³⁶⁸

³⁶⁶ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia -23/g-43 028/1948. 39. doboz.

³⁶⁷ MOL KÜM XIX- J-1-k-44 279/1948, 44 327/1948. 39. doboz; MOL PM XIX-L-1-k-120 826/IV.b.-1948. 33. doboz. Uo., 305/res-1948.

³⁶⁸ MOL KÜM XIX-J-1-j-Jugoszlávia- 23/d.-001 433/1/1954. 27. doboz.

Érdemes röviden betekintenünk a magyar vagyonok értékének megállapítása kapcsán alkalmazott számítások szempontjaiba. A bejelentés a következő vagyontárgyakra terjedt ki: ingatlan, ingóságok, részvények és kötvények, különféle típusú követelések, illetve jugoszláv hitelezőkkel szemben fennálló magyar tartozások. Attól függően, hogy a jövődő tárgyalásokon milyen súllyal képviselhetők az egyes magyar állampolgárok igényei, milyen a követelés jogcímének „erőssége”, a természetes személyek ingó és ingatlan vagyonát 7 kategóriába sorolták:

1. az őslakók javai (1941 áprilisa előtt is Jugoszlávia területén éltek, legerősebb igény),
2. nem őslakosok javai (1941 áprilisa után költöztek a mai Jugoszlávia területére, gyengébb igény),
3. kettős birtokosok javai (még többnyire birtokában vannak földjeiknek, erős igény),
4. rokonai között lévő magyar javak (a rokon jugoszláv állampolgár, erős igény),
5. ingyenes juttatás (gyenge jogcím, mivel, ha nem is minden esetben, de jugoszláv állampolgároktól elvett ingatlanokat kaptak),
6. áttelepültek régi ingatlanjai (nincs besorolás),
7. áttelepültek új ingatlanjai (nincs besorolás).

A mezőgazdasági ingatlanokat összterületének megállapítása után művelési áganként, a kataszteri tiszta jövedelem alapján megbecsülték egy-egy hektár bácskai föld forgalmi értékét 1938-as pengőben, átlagértékben. Ezzel párhuzamosan egy másik számítást is beépítettek a végső összeg megállapításába: a különböző valutákban megadott mezőgazdasági ingatlanok művelési ágankénti adatait a Magyar Nemzeti Bank által megadott árfolyamok szerint átszámították 1938-as pengőre. Az összeállításról készült feljegyzés az átszámítás kapcsán ugyanakkor megjegyzi, hogy az MNB egyes valutákra (kuna, líra, schilling) megadott árfolyamai „nem tekinthetők reálisnak”, ezért az ezekben a valutákban megadott károk esetében nem végeztek el az átváltást.³⁶⁹ A lakóépületek átlagos középértékét külön számították ki az 1-4 szobás, illetve ezen belül a paraszti, az ún. kispolgári (kisiparosok, kiskereskedők, altisztek, vasutasok, postások stb.) és az értelmiségi tulajdonban lévőkre, valamint az 5 szobásnál nagyobb lakóépületekre. A kiskereskedők üzlethelyiségét, a kisiparosok műhelyét egy-egy lakószobával vették egyenértékűnek. A számításoknál az 1938-as építési költségekből indultak ki, és átlagos amortizációként 40%-ot vontak le. Mivel az ötszobásnál nagyobb lakóépületek, bérházak, üzemi épületek „nem voltak tipizálhatók”, ezek objektív értéket nem tudták kiszámítani, így csak a bejelentett szubjektív értéket váltották át 1938-as pengőre, ismét csak kivéve a kunában, lírában és schillingben megadott értékeket. Az 1949. februári összesítéskor a bejelentett ingóságoknak csupán a bejelentési, azaz szubjektív értékét vették alapul és azt számították át 1938-as pengőbe. A jugoszláviai kibocsátású részvények esetében szinte teljes anyag

³⁶⁹ Uo.

állt rendelkezésükre, mivel részvényesek „túlnyomó többsége” a névre szóló átváltás céljából az MNB útján beszolgáltatva részvényeit. A természetes személyek követeléseinek kategóriájában csak az áruköveteléseket, a folyószámlán és a betétkönyvön alapuló követeléseket sikerült statisztikailag összesíteni, a bejelentések között nagyobb számban szerepelő bérköveteléseket, szolgálati időhöz kötött követeléseket vagy a nyugdíjköveteléseket nem. A jelentés készítője a természetes személyek Jugoszlávia felé való tartozásai kapcsán csupán annyit jegyzett meg, hogy a 8500 bejelentő közül mindössze 115 személy írta be tartozásait, így az ezzel kapcsolatos számítások nem megbízhatók. A jogi személyek Jugoszláviában maradt ingatlan és ingó vagyonát is csak a bejelentett érték alapján tudták összesíteni, mivel az objektív érték megállapításához értő bankszakértők és ipari szakértők nem álltak rendelkezésükre. S végül ezekben a számításokban még nem szerepeltek az első világháborút követően, 1923 és 1930 között, a trianoni békeszerződés alapján a Vegyes Döntőbírósnál indított perekben Jugoszláviával szemben megítélt és elmaradt kártérítések, bár ezek az adatok a pénzügyminisztérium rendelkezésére álltak.

A trianoni békeszerződés 250. cikke alapján a magyar állampolgárok perek ezreit indították a királyi Jugoszlávia ellen, elsősorban a földbirtokok agrárreform céljára történő kisajátítása és egyéb jogelvonások, például ingó vagyon rekvirálása, visszatartása, nyugdíj és egyéb jogosultságok stb. elvonása miatt. Ez utóbbiakból fakadó ügyekben jogerős ítéletek születtek, azonban Jugoszlávia ezeket soha nem fizette ki. A földbirtok-kisajátításokkal kapcsolatban, tekintettel arra, hogy a Jugoszlávia által fizetendő kártérítés olyan hatalmas összeget tett ki, amely megingatta volna a jugoszláv állam pénzügyi alapjait, Jugoszlávia a Népszövetséghez fordult. Az 1930-as hágai és párizsi egyezmény a várható kártalanítási összeget eleve 70%-kal csökkentette, de Jugoszlávia ezeket az összegeket nem közvetlenül a károsultaknak, hanem egy, az egyezménnyel külön létesített alapon keresztül, számára kedvező konstrukcióban fizethette. Magyarország, tekintettel a korabeli európai erőviszonyokra, e drasztikusan leszállított összeg elfogadására kényszerült. Jugoszlávia az ezzel kapcsolatos kötelezettségeit 1940-ig pontosan teljesítette, de utána semmit nem fizetett.³⁷⁰ A magánvasutak³⁷¹ kisajátításával kapcsolatos kártérítési perekben 1931-ben született megállapodás, amely szerint Jugoszlávia e számára szintén kedvezően megállapított tartozásait kincstári jegyekkel fizethette (volna) ki.³⁷² A pénzügyminisztérium 1949 szeptemberében készített számításai a Vegyes Döntőbírósnál megítélt ítéletek alapján a fenti címen benyújtható magyar követelések összegét 1140 millió forintban (265 154 940 aranykorona) állapították meg.³⁷³

³⁷⁰ A jugoszláviai magyar földbirtokok kártalanítása kapcsán indított perek esetében 52, a károsultak javára született ítéletről tudunk. Ezek között legnagyobb kártérítést a Kalocsai Érsekségnek ítélték meg, 13 815 956 aranykoronát, de pert nyert a jugoszláv állammal szemben a Lelbach család, a Fernbach család, Talián József, Odeschalchi Ilona is összesen 167 989 565 aranykorona összegben. MOL PM XIX-L-1-k -293 626/IV.b.-1948. 33. doboz.

³⁷¹ A kisajátított magánvasutakhoz tartozott például a Baja–Bezdán–Zombor–Apatin-vonal és a zombor-óbecsei HÉV Rt. is.

³⁷² MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-szn./1948. 39. doboz.

³⁷³ Uo. és MOL PM XIX-L-1-k-szn./1949. 228. doboz.

Az 1948-as összeírás szerint Jugoszláviában összesen 39 000 hektár, magyar állampolgárok birtokában lévő földet sajátítottak ki, ennek döntő többsége, 23 668 hektár őslakosok tulajdonában volt, megállapított értéke 60 676 440 pengő (17 681 000 dollár) volt.³⁷⁴ (A pengő minden esetben 1938-as pengőt jelent.) Mint már utaltam rá, az őslakosok vagyonát azért próbálták meg külön is számszerűsíteni, mivel úgy vélték, hogy a leendő tárgyalásokon a magyar igények „különböző súllyal képviselhetők”, és „legerősebb igénye” a jugoszláv törvények szerint is azoknak a magyar állampolgároknak lehet, akik már 1941 áprilisa előtt is Jugoszlávia területén éltek. Az elkobzott 1-5 szobás lakóházak száma 2461 darab volt, 22 995 238 pengő (6 667 000 dollár) értékben, őslakóké volt ebből 1180 lakás. (A dollárban megadott összegekhez a feljegyzések semmiféle megjegyzést nem fűztek, tehát feltételezem, hogy az aktuális árfolyammal számoltak. A dollárértéket ugyanakkor nem minden esetben számították ki.) Az 5 szobásnál nagyobb lakóingatlanok bejelentett értékét 26 000 000 pengőben (7 536 000 dollár) állapították meg. Legnagyobb tételt az elkobzott, államosított ingóságok tették ki 112 millió pengő értékben. A természetes személyek folyószámla- és bankbetét-követeléseit 2 millió pengőben (580 000 dollár) határozták meg. A jogi személyek ingatlanjainak, ingóságainak és egyéb követeléseinek tétele 64 millió pengőt tett ki. A 10 millió pengős magyar részvényvagyon csak azt a jugoszláv kibocsátású részvényvagyon tartalmazta, amelyet a Magyar Nemzeti Bank adott át nevesítés céljából a budapesti jugoszláv követségnek – de nem tartalmazta például az impériumváltáskor Jugoszlávia területén maradt, magyar tulajdonban volt jugoszláv részvényeket, vagy a külföldi cégek neve alatt kamuflált (álcázott), magyar tulajdonban lévő jugoszláv részvényeket. Jugoszláviának a magyar állampolgárságú természetes és jogi személyek vagyonának elkönfiskálása és államosítása révén keletkezett tartozásának végösszegét 300 millió pengőben (80 millió dollár) határozták meg, amihez végül hozzáadták a Vegyes Döntőbíróság ítéletei alapján vállalt, de nem teljesített jugoszláv tartozások 9 642 000 dollár összegét, *tehát Jugoszlávia Magyarországgal szembeni összes tartozása megközelítőleg 90 millió pengő (89 642 000 dollár) volt.*³⁷⁵ A Jugoszláviával szemben fennálló, államosításokból fakadó magyar tartozások összege 14 millió pengőt tett ki, de ez csak a jogi személyek tartozásait tartalmazta, a természetes személyek tartozásairól az összesítést végző szakemberek szerint a bejelentések nem adtak megbízható képet.³⁷⁶

Mire a magyar hatóságok elkészültek a jugoszláv tartozások összeírásával, és megállapították annak reális összegét, a tervezett magyar–jugoszláv tárgyalásokat elsodorták a szovjet–jugoszláv konfliktus magasba csapó hullámai. Jó pár évvel később, csak Sztálin halála után (1953. március 5.) indult meg a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti közeledés, amely utat nyitott a magyar–jugoszláv kapcsolatok rendezése előtt is. A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága 1954. október 14-ei ülésen úgy döntött,

³⁷⁴ Az 1938-as pengőt 3,45 dollárral vették számításba.

³⁷⁵ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/g-szn.-1948. 39. doboz; MOL PM XIX-L-1-k-szn./1949. 228. doboz., 40 262/1949. 33. doboz.

³⁷⁶ MOL KÜM XIX-J-1-j -Jugoszlávia-23/d-001 433/1/1954. 27. doboz.

hogy a két ország kapcsolatainak rendezése érdekében azonnali hatállyal kivonják a forgalomból a Jugoszlávia- és Tito- ellenes könyveket, broszúrákat, beszüntetik a *Za ljudsko zmago* (A nép győzelméért) című szlovén nyelvű Jugoszlávia-ellenes lapot, felosztatják az ún. kominformista emigrációt tömörítő Jugoszláv Hazafiak Szövetségének magyarországi csoportját.³⁷⁷ S bár még számos nehézséget kellett leküzdeni a két ország kapcsolatainak normalizálása terén (a Rajk-per és következményei, a Magyarországon fogva tartott jugoszláv politikai foglyok, a jugoszláv ügyben végletekig kompromittálódott Rákosi személye, a posta- és vasútforgalom helyreállítása, a határon felállított aknazár stb.), 1955 nyarán a jugoszláv kormány javaslatot tett a függőben maradt pénzügyi kérdések tárgyalására, s ennek sikerétől tette függővé a többi vitás kérdés, köztük az államosított magyar vagyonok kérdésének tisztázását.

A Magyarországgal szembeni jugoszláv követelések legfontosabb tételeit a jóvátételi tartozások, a felmondott 15 éves alumíniumegyezményből, az 5 éves gazdasági szerződésből és a kereskedelmi egyezményekből fakadó elmaradások képezték, míg ezzel szemben Magyarország a magyar vagyonok elkobzásából, államosításából fakadó, valamint a Vegyes Döntőbíróság által 1923 és 1930 között megítélt, de ki nem fizetett jugoszláv tartozásokat állította. A román és csehszlovák pénzügyi tárgyalásokhoz képest Magyarország Jugoszláviával szembeni tárgyalási pozícióit nehezítette, hogy ő volt a kezdeményezője a jóvátételi szállítások leállításának, valamint a gazdasági és kereskedelmi megállapodások felmondásának, míg Romániával, illetve Csehszlovákiával szemben ilyen jellegű problémák nem voltak. Ennek ellenére, más okok miatt, mindkét esetben Magyarország számára előnytelen egyezmények születtek az államosított, elkobzott magyar vagyonok kártalanítása kapcsán annak ellenére, hogy a magyar fél követelései mindkét esetben nagyságrendekkel voltak magasabbak.³⁷⁸

Budapest a megghiúsult jugoszláv gazdasági szerződésekből fakadó saját tartozásait 17,6 millió dollárra (kamatokkal 22,5 millió dollár) becsülte, a jóvátételi szállításokból fennmaradt tartozásait pedig a forint aranyparitáson alapuló számítása alapján közel 50 millió dollárra. A jugoszláv partner azonban ezt a számítási módot nem fogadta el, amit annak idején egyébként a Szovjetunió és Csehszlovákia is visszautasított. Mivel számukra kedvezőbb volt, ragaszkodtak az 1938-as világgpiaci árakon történő számításhoz. A jugoszláv tartozásokat ez a számítási mód csaknem megduplázta volna.³⁷⁹

Az 1955. szeptember 5-én Belgrádban megkezdődött tárgyalásokon a jugoszlávok kemény tárgyalófélnek bizonyultak, és kezdetben kizárólag a magyar tartozások nagyságáról és annak fizetési módjáról voltak hajlandók tárgyalni beleértve a gazdasági kapcsolatok megszakításából adódó károkért fizetendő kártérítést is (kamatok, kötbérek, kártérítések stb.), amiért a magyarok egy fillért sem akartak fizetni. A tárgyalások induló összege a jugoszlávok részéről minden képzeletet felülmúlóan irreális 523 millió dollár volt, míg az elkobzott, államosított magyar vagyonokért, a kifizetetlen tranzitszállításokért és az elmaradt vegyes döntőbírósági kártérítése-

³⁷⁷ MOL KÜM XIX-J-1-n – Sík Endre-443/S-1954. 65. doboz.

³⁷⁸ A részletekről lásd Vincze Gábor és Gaucsik István már idézett munkáit.

³⁷⁹ Honvári: i. m. 4.

kért Magyarország ennél jóval kevesebbet, mindössze 300 millió dollár követelést tudott szembeállítani. S bár Mijalko Todorović, a jugoszláv delegáció vezetője az induló összeget több mint a felére, 230 millió dollárra csökkentette, Háy László külkereskedelmi miniszternek, a magyar delegáció vezetőjének mindössze 45 millió dollár tíz év alatt történő kifizetésére volt felhatalmazása. Az álláspontok igen hamar megmerevedtek, s a jugoszlávok szeptemberben felálltak a tárgyalásztaltól. A megbeszélések pár hónappal később, 1956 januárjában Budapesten folytatódtak tovább, de ezek is csakhamar félbeszakadtak.³⁸⁰ Pedig a magyar álláspont januárra a nullszaldós elképzeléshez képest jelentősen enyhült. Már 72 millió dolláros tartozás megfizetéséről is hajlandók voltak tárgyalni, amennyiben azt tíz, esetleg 7 év alatt, kedvező áruszerkezetben fizethetik ki. A jugoszlávok is lementek 150 millióig, sőt bizonyos feltételek mellett a 110 milliótól sem zárkoztak volna el. A magyar delegáció azonban még ezt is soknak tartotta. A magyar kormány álláspontjának megértéséhez tudnunk kell, hogy az 50-es évek erőltetett iparosítási, fegyverkezési politikája súlyos válságba sodorta az országot, s nemcsak Jugoszlávia, de a nyugati országok felé is el volt adósodva. A nyugati országokkal szembeni adósság állománya 1956-ban 2 milliárd 347 millió devizaforint volt, ráadásul mind magas kamatozása, rövid lejárata, három hónapon belül esedékessé váló hitelekből állt.³⁸¹

Az alkudozásba kezdettől fogva aktívan bekapcsolódott Dalibor Soldatić budapesti jugoszláv követ is, aki Sík Endrénél, a külügyminiszter első helyettesénél tett gyakori látogatásai alkalmával igyekezett a magyar kormányt jobb belátásra bírni, és rövid úton közvetítette kormánya éppen aktuális álláspontját. A kettőjük közötti egyeztetések különösen intenzívvé váltak a januári tárgyalások félbeszakadása után. Soldatić február elejétől világossá tette Sík előtt, ha a magyarok „valamivel” feljebb mennek a 72 milliónál, akkor meglesz a „normális alapja” annak, hogy ők „tovább menjenek lefelé”, és Sík közvetítésével felkereste Rákosit is.³⁸² Március végén Sík már azt közölte Soldatićyal, hogy a Rákosival történt beszélgetése eredményeként „új elgondolás alakult ki a függőben lévő magyar–jugoszláv pénzügyi kérdések rendezése tárgyában”.³⁸³ Az álláspontok közeledése mögött azonban, úgy véljük, nem elsősorban Rákosi jóindulatát, esetleg Szoldatić ékesszólását kell keresnünk. 1956. február 14. és 25. között zajlott le a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa, s az odautazó küldöttség szovjet segítséget kért egyrészt a nyugati tartozások, hitelek rendezése miatt, másrészt felhatalmazták őket arra is, hogy tájékoztassák a szovjet pártvezetőket a félbeszakadt jugoszláv pénzügyi tárgyalásokról, és kérjék „közvetítő, segítő közreműködésüket” a helyzet rendezésében.³⁸⁴ A küldöttség közbejárására vonatkozó források ugyan mindmáig nem kerültek elő, de a XX. kongresszus által kiváltott „olvadás” minden bizonnyal hozzájárult a két fél megállapodási szándékának

³⁸⁰ Uo. 5–7.

³⁸¹ Honvári János: *XX. századi gazdaságtörténet. Magyar gazdaság. XX. századi enciklopédia*. Szerkesztette Andor László. Budapest, 2008, Pannonica Kiadó, 126. Magyarország 1956 júniusában rendezte vagyoni adósságait Nagy-Britanniával is, 4,5 millió font értékben.

³⁸² MOL KÜM XIX-J-1-n – Sík Endre-123/S-1956. 65. doboz.

³⁸³ MOL KÜM XIX-J-1-n – Sík Endre-153/S-1956. 65. doboz.

³⁸⁴ Honvári: i. m. 9.

felerősödéséhez. Március 10-én Soldatic közölte Sik Endrével, „elfogadja a tárgyalás alapjául a 85 milliós globális összeget., amely öt év alatt törlesztendő”, és hajlandók a magyarok számára leginkább kedvező árulistáról is tárgyalni.³⁸⁵ A magyar delegáció április 19-én utazott le gépkocsival Belgrádba, s még aznap megkezdték a tárgyalásokat. A magyar delegáció vezetője Olt Károly pénzügyminiszter volt, míg a jugoszláv delegációt ezúttal is az egyik legtekintélyesebb gazdasági szakértőnek számító Mijalko Todorović vezette, aki ekkor a Szövetségi Végrehajtó Tanács tagja volt.

A tárgyalások több mint egy hónapig tartottak, és 1956. május 29-én több okmány aláírásával zárultak. Két egyezményt írtak alá, a függőben lévő pénzügyi és gazdasági kérdések rendezéséről és a két ország közötti tudományos és műszaki együttműködéséről szóló egyezményt, egy bizalmas jegyzőkönyvet, amelyhez egy, a delegációk elnökei közötti levélváltást is csatoltak.

Az egyezmény 1. cikkelye kimondta, hogy a szerződő felek „kiegyenlítettnek tekintik” a két állam, azok állampolgárai és jogi személyei másik állammal szemben 1955. január 1-je előtt „bármilyen jogcímen” keletkezett pénzfizetésre, áruszállításra és egyéb szolgáltatásra vonatkozó jogait, követeléseit és igényeit, kivéve a polgári jogviszonyból keletkezetteket és az irodalmi, művészeti szerzői jogokon alapuló igényeket – amennyiben Magyarország 85 millió dollár értékű, jelenlegi áron számított árut szállít Jugoszláviának öt éven belül. A szállítások módjának tisztázására vegyes bizottság kiküldését irányozták elő.³⁸⁶ Jugoszlávia tehát radikálisan leszállította az egyébként irreálisan magas, 523 millió dolláros követelését, Magyarország pedig túlment azon a 72 millió dolláros felső határon, amihez hosszú ideig ragaszkodott. Sikerként viszont kedvezően megváltoztatni a szállítandó áruk árfolyamára vonatkozó jugoszláv álláspontot (1938-as világpiacon árkak), és az egyezmény napján érvényes közepes világpiacon árkakkal számoltak.

Az államosított és elkobzott magyar vagyonok vonatkozásában a bizalmas jegyzőkönyv a következőképpen értelmezi az egyezmény általános rendelkezését: „kiegyenlítettnek kell tekinteni mindazokat a követeléseket és igényeket is, amelyeket a Magyar Népköztársaság Kormánya, illetve magyar állampolgárok vagy jogi személyek a magyar javaknak, jogoknak és érdekeltségeknek az 1948. augusztus hó 1. napján kelt rendelet alapján a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságra történt átruházása miatt támaszthatnának.” E rendelkezés hatálya alá vonták az értékpapírokat is, de kivonták alóla a békeszerződés 24. cikkében előírt művészeti, történelmi, régészeti javakra vonatkozó jugoszláv restitúciós igényeket.

A jugoszláv tárgyaló bizottság elnöke a magyar delegáció elnökéhez intézett levelében az egyezményre hivatkozva „igazolta”, hogy megállapodtak abban is, hogy a békeszerződés 29. cikkelyére hivatkozva 1948. augusztus 1-jén életbe léptetett jugoszláv államosítási törvénnyel Jugoszlávia „megszerezte az érintett javak tulajdonjogát tekintet nélkül arra, hogy hoztak-e ennek megállapítása tárgyában külön

³⁸⁵ MOL KÜM IX-J-1-n – Sik Endre-159/S-1956.

³⁸⁶ A 85 millió dolláros kötelezettséget 1961-ig kellett volna teljesíteni, de sikerült megállapodni a határidő meghosszabbításában, így Magyarország 1964-ben szállította le az ezzel kapcsolatos utolsó árutételeket. MOL PM XIX-L-1-k-64 930/1966. 185. doboz.

határozatot. Ennek megfelelően a Jugoszláv Kormány nem fog további intézkedést hozni a békeszerződés 29. cikkében biztosított jogainak érvényesítése iránt”. Majd a levél így folytatódik: a jugoszláv fél „a fentiek ellenére” hajlandó megvizsgálni egy olyan tartalmú rendelet kiadásának lehetőségét, amely kivonná az államosítási és elkobzási rendelkezések hatálya alól azokat a „ténylegesen közületi kezelésbe nem vett kisebb ház- és földbirtokokat, amelyeket magyar tulajdonosaik közvetlenül vagy rokonaik útján tartanak birtokban”. A magyar kormány is vállalta ezt a felülvizsgálatot a Magyarországon államosított, de ténylegesen állami kezelésbe nem vett kisebb jugoszláv ház- és földbirtokok vonatkozásában.³⁸⁷ A kettős birtokosok is ennek a megállapodásnak a hatálya alá estek, vagyis a magyar kettős birtokosok mintegy 300 hektárnyi, Jugoszláviában lévő birtokai, illetve a jugoszláv kettős birtokosok mintegy 368 hektár magyar területen lévő birtokai.³⁸⁸

Mint láttuk, a számszerű adatok szerint a magyar állampolgárok vagyoni kárpótlásra vonatkozó követeléseik messze meghaladták a jugoszláv követeléseket, így Budapest tárgyalási pozíciói kezdetben jóval kedvezőbbek voltak. A magyar vagyoni kárpótlásának ügyét azonban 1948-ban a történelmi események kimozdították a két ország közötti szűkebb vagyoni kártalanítási kérdések köréből, s az 1956-os tárgyalásokon már összekapcsolódtak az elmaradt jóvátételi szállításokból és egyéb nem teljesített gazdasági szerződésekből fakadó pénzügyi tartozásokkal. Így a jugoszlávok által kisajátított, államosított magyar vagyoni rendezése alárendelődött a jóvátétel és egyéb gazdasági természetű problémák rendezésének. E messze nem azonos értékű vagyoni tartozásokat, mint láttuk, kiegyenlítettnek nyilvánították, és kölcsönösen elismerték az államosítások jogosságát. A magyar kormány tehát, bár más okok miatt, mint Csehszlovákia és Románia esetében, lemondott a kisebbségek Jugoszlávia által történő kártalanításáról. De a levélváltásban megígért kisebb ház- és földbirtokokat sem adták vissza. Amikor a magyar kormány tíz év múlva, 1966 őszén érdeklődött Belgrádban, tettek-e lépéseket annak érdekében, hogy a bizalmas levélváltásban említett ház- és földbirtokokat visszaadják a volt tulajdonosoknak, azt a választ kapták, hogy a megfelelő rendelkezés kiadására „technikai nehézségek miatt” még nem került sor.³⁸⁹

³⁸⁷ MOL KÜM XIX-J-1-k-Jugoszlávia-23/-sz.-1956. 39. doboz.

³⁸⁸ MOL PM XIX-L-1-k-44 171/1 968-Ju-3. 185. doboz.

³⁸⁹ MOL PM XIX-L-1-k-64 930-1966. 185. doboz.

